

A SZOCIALIZMUS BEHATOLÁSA A MAGÁNJOGBA*.

Hölgyeim és Uraim!

Vannak ijedős és lassú szellemek, a melyek félénk szemmel maguk elé képzelik a jelen szociális mozgalom utolsó szakát, s attól, mintha csak máról-holnapra kellene megvalósulnia, úgy visszahőkölnek, mint a sötétbe való ugrástól. Nem veszik észbe, hogy a világnak semmilyen hatalma nem gátolhatja meg a társadalmi átalakulásokat, hogy félelmükkel csak fölkavarják, de siettetik azok folyását, hogy bármikép jajgatnak, leszármazóink egy nyalábba fognak egyesíteni mindnyájunkat: progresszistákat és konzervatívokat, mint egy nagy reformokkal csirázó korszak elemeit. Ha — eltelve azzal a kritikai szellemmel, a mely korunk dicsősége és egyszersmind kínja, — ők is pozitív tudatára ébrednének ennek a mozgalomnak, s hozzászolgáltatóknak az ő jutalékukat gazdag és becsületes embe-reikből, a reform sokkal békésebb és jótéteményekkel termékenyebb lenne, s ők maguk élveznék azt a hajnalhasadást, a mely manapság úgy megriasztja őket, mintha tűzvész volna.

De önök sokkal jobban hozzászórtak a kritikához, sem-hogy az újtól való félelmet éreznék, s az Egyetem sem szolgálhat menedékül ennek a félelemnek. Mert nem akadémia, a hol a múlt bánkódik, hanem az élet nagy tengerén előre tolt megfigyelő állomás, a honnan a jelenkori öntudat általános és kollektív áramlatait megfigyeljük a nyugodt várakozás ama szellemével, a melylyel a történelmi és pozitív módszer meg-ihlet a társadalmi evolúcióban.

* Jelen beszédet, a melynek közzétételét a tudós szerző szíves volt megengedni, *Vivante* úr, a kereskedelmi jog nyilvános rendes tanára, mint székfoglaló beszédet mondotta el a római egyetemen.

Egy ma már elítélt metafizikai elmélet szembeállította a társadalmat az egyénnel; elválasztotta őket s majd ezt, majd azt áldozta fel. Szemben ezzel az elmélettel az elavult vitát túlszárnyalta egy pozitív és egységes elmélet, a mely fontolóra vette, hogy az egyének és a társadalom egyetlen organizmust alkotnak, — hogy haladásuk egyidejű és elválaszthatatlan, — hogy látszólagos dualizmusuk figyelő szemünk előtt mindinkább mint igazi monizmus bontakozik ki, — hogy az egyén csakis a társadalom léte mellett létezik, s csakis annak boldogulása mellett boldogul, — hogy közös érdekük minden egyént arra a helyre helyezni, a mely neki legalkalmasabb, mert munkája csak úgy gyarapíthatja a szociális törzsvagyont, — hogy a legmagasabb pszichológiai állapot az, a melyben a társadalmi szervezet megőrzése az egyén öntudatában, mint legmagasabb feladat jelentkezik és saját létének céljává válik. Ez az emberek közti szolidaritás, mint a társadalmi test rejtett energiája működik; minden csoportban ezer formában ujjá születik csakúgy, a hogyan a nap energiája ezer formában sokszorozza magát a földön. Először olybá tűnik fel, mint a természet erői ellen való védekezés szükségének törvénye, a melyeknek az elszigetelt ember nem tud ellentállani. Azután megerősödik, mind mélyebben áthatja az egyének életét a törvények segítségével, a melyek vállainkra rakják a katonai védelmet, az adókat, a közmunkákat, a szegénységélyezést s a közegészségügyet. Utolsó fejlődési korszakában a szolidaritásnak ez az érzelme az érzelmeknek a társadalmi szükségletekhez való alkalmazkodása folytán már önkéntelenül működik és megelőzi a törvényeket, a melyekhez csak azért folyamodunk, hogy föléb-reszszük a társas öntudat érzelmeit olyanoknál is, a kik azokat maguktól esetleg szunnyadni hagynák.

Ez a szolidaritás előbb csak szűkkörű és csakis válogatott körben működik, de azután kiterjeszkedik a legnagyobb csoportokra s az a törekvése, hogy az egész emberiségben megvalósuljon. Kiterjeszkedik a foglalkozási érdekekre sokszor erkölcsi célok leplébe burkolt gazdasági célok védelmére kereskedők, iparosok, ügyvédek, orvosok között; ezeknek a csoportoknak ereje azután oly túlságos lesz, hogy az állam legmagasabb hatalmának kell rakonczára fogni, hogy az önvédelem ürügye alatt túl ne lépje határait, elfeledvén, hogy az egyes osztály szolidaritása fölé való minden osztályok szolidaritása. Valóban drámai érdeklődéssel vagyunk tanúi eme foglal-

kozási szolidaritás fejlődésének a munkásosztályokban. Megmentette a XIX. század második felében a munkásosztályt a túlmunka és nyomor felé való kétségbeesett rohanásában, a melyre az éhség és verseny sarkantyúzta. A munkások előbb elszigetelten jelentkeztek munkáért esdve s a munkaadó lankadt karjaikból kisajtolta a munka legnagyobb mennyiségét a legkisebb bérért. Ma a nagy ipari központokban osztályuk saját erejének tudatára ébredve a munkások egyesülten, egybehangzó akarattal jelentkeznek s a munkaadónak, a ki mint valami egyedúrúsággal felfegyverkezten lép eléjük, nekiszegzik a szolidaritás méltóságos energiáját, a melyet a szám és foglalkozás értéke biztosít.

Az igazságosság és gondoskodás virágai már csíráznak a munka mezején, a melyet nemrég ádáz gyűlölet dudvája borított. Halljátok mit mond a krónika ezekről az első csatákról a szimbolikus elbeszélés bájos egyszerűségével: »Ebben az évben, 1902-ben, Ostiglia, Serravalle és Corregioli munkásai kimondták a sztrájkot, s el voltak szánva, hogy szembeszállnak az éhséggel, megvédendők sovány bérüket. Némely tulajdonos engedett a munkások jogos igényeinek, s ezek egy része újra munkába állott; de a többi tulajdonos elutasította őket s a visszautasítottak állhatatosan megmaradtak a mellett, hogy a munkátlanságot és éhséget elviselik. A munkások azután, a kiknek sikerült alkalmazást találniok, önként megadóztatták magukat napi keresményük 1%-áig, hogy segítsék még sztrájkoló társaikat. San Martino dell'Arguában egy munkás megbetegszik s nem tudja befejezni a kukoriczakapálást; de íme huszonöt társa lemond egy fél napra a megfizetett munkáról és eljön megkapálni a beteg számára kijelölt földdarabot. A san martinoi birtokosok este meghökkenve hallják a munkások hymnusát, a mely vígan és beharsogva a nagy magános pusztát hangzik fel: ez az a huszonöt, a kik hazatérve a kegyes testvéri munkából, megerősítik a csendes éjszakában jövő megváltásuk reményét«.

Ez a szolidaritás a leghaladóbb országokban oly osztályokra is kiterjed, a melyekről azt hinné az ember, hogy örökre legyőzhetetlen érzéketlenségre kárhozottak. Míg a mi munkaadóink és munkásaink ellenségekként állanak szemben, az angolszász országokban, az atlanti óceán két partján levő legnagyobb ipari központokban, a vállalatnak, a mely egyiküket is, másikukat is táplálja, alapegysége összebékíti őket oly szolidaritásban, a mely

még a mi munkásaink előtt rejtett dolog. A *Trade-Unions* győzelmével a munkások mindjobban behatolnak az igazgatás gyakorlásába; örködnék a közegészségügy és nyereségek fölött, a melyekből sokszor részesednek is. Némely műhelyben a bér mértékét mozgó skála szabályozza, s a mikor az ipar a rendes, nál magasabb nyereséget nyújt, a bér mértékét is arányosan emelik. Természetes azután, hogy a kedvező üzletnél engedélyezett bérmagasság egy része végleg megmarad ezen a fokon, mert a bér növekedése növelte az életszükségleteket is, s megszabta a napi kiadások egy minimumát, a mely alá a bér nem süllyedhet.

Ez a munkaadók és munkások közötti közeledés az érdekek szolidaritásához vezet, a melynél fogva a Trade-Union a munkaadó eredményes munkatársává szegődik, a mikor megköveteli a munkásoktól a szerződés pontos végrehajtását, a mikor segít gyengíteni a válságokat a fölösleges munkásoknak más iparágakban való elhelyezése által, a mikor hadat üzen azoknak a vállalkozóknak, a kik alacsonyabb béreket fizetnek s ez által az árukat a legalacsonyabb árakon vesztegethetik.

A béke eme munkáján dolgozik ma sok angol unió. Például idézem a glasgowi gőzkazán- és gőzhajóépítők unióját. Egy sunderlandi vállalat, hogy biztosítsa rövid határidőre egy német hajó megépítését, tárgyalt az unióval, hogy kiszámítsa a szerkezet árát a bér után. A hajógyár néhány munkása, kapván a munka e sürgősségén, arra használta ki a helyzetet, hogy a bér emelését követelje. A vállalkozó az unióhoz folyamodott, a mely azt tanácsolta neki, engedjen egyelőre, hogy a viszályból eredhető pótolhatatlan kárt kikerülje. A mikor azonban a hajó elkészült, az unió elkérte a vállalattól azoknak a munkásoknak a névsorát, a kik a béremelést megkapták s ezeket a kizárással való fenyegetéssel kényszerítette, hogy a többletet visszatérítsék. S egyetlen egynek sem volt bátorsága ellenszegülni. Ekképen az antagonismus első korszaka után a két csoport közt megszületik a megegyezés, majdnem a szövetkezés egy neme, a melyet a viszonyuk alapját képező érdekközösség sugalt.

S a szolidaritás mindjobban terjed. A foglalkozásbeli csoportok áthágják a kiinduló pontjukat képező vidék és nemzet földrajzi határait s összevegyülnek más országok csoportjaival; a helyi, elszigetelt, elégtelen és zsarnoki piacok helyére lépnek a világpiacon, a hol minden egyén és minden dolog megtalálja a legméltányosabb jutalmazását.

A nemzetközi szolidaritás mindinkább látható megvalósulására az első tapasztalatokat nyújtotta, — hogy csak gazdasági jelenségekről beszéljünk — a biztosításügy, a mely az üzérkedés ösztökölése alatt egyik kontinensről a másikig kiterjeszti az emberi cselekvés számára a biztonság hálózatát s sorakozóra hívja föl az ugyanazon kockázatoknak kitett személyeket, hogy szenteljék gyöngye járulékaikat a szerencsétlenség által sújtottak fölsegélésére, bárminő föld szülöttei is, és bárhol is kell dolgozni. S az egyetemességnek ezen eszménye felé törekszik ez a nagy reparáló ág, ama statisztikai törvény hatása alatt és segítségével, a mely szerint a valószínűségi számítás annál biztosabban beválik, mentői kiterjedtebb a tapasztalatok mezeje.

A szabadság és egyenlőség, a társadalmi megváltás két nagy ereje, a melyeknek atyáink oltárt állítottak, magukban hordták elfajulásuk veszélyét. A szabad versenynek, a mely a szabadság alkalmazása a gazdasági küzdelemre, s a mely föl-tüzelt minden energiát, a gazdasági harmóniák tana szerint oly gazdagságot kellett volna megteremnie, a mely elegendő lett volna minden közület boldoggá tételére. A szabad versenynek azonban homlokegyenest ellenkező hatása lett. Eszménye volt a minden ember jóléte, s eredménye lett az alacsony sorsban lévők mindennemű biztosítékainak elnyomása.

A szabad verseny, a melynek természeténél fogva, végzet-szerűleg az erősek túlkapásaira s a gyöngék eltiprására kell vala vezetnie, rohamosan meghozta ezt az eredményt; millió számra követelte a munka és nyomorúság áldozatait egy oly törvényhozási rendszer segítségével, a mely elnyomta a gyanú, a bizalmatlanság, a büntető sanctiók által az alacsony sorsban lévőket, a kik társultak a csalafintaságok annyi századai alatt megrontott munkaföltételek javítására. Hogy a versenynek ezekkel az áldatlan hatásaival megvívhasanak, az áldozatok menedéküket keresték a társulás jogában, a melyet a legliberálisabb törvények elismertek; minden polgár belépett egy csoportba, hogy erősebbé tegye magát. A szolidaritásnak érzelme ezentúl oly erősen rezeg a szívekben, hogy vitatkozás nélkül elfogadja az ember; áthatotta a közlelkiismeretet és rohamosan siet, a rokonszenv szárnyain, a diadalmas elterjedés felé.

S mikép védelmezi a magánjog, ez a nagy szervező erő a társadalmi szolidaritást, a melynek főczélja az alacsony sorúak emelkedése? Mert nem áll az, a mit nemrég egy a jogot befeketítő közigazda mondott, hogy a jog biztosító működését csakis az uralkodó osztályok, a hátramaradt és dekadens pozíciók javára gyakorolja. A jog nem várja meg, a míg egy osztály kivívta a győzelmet, s csak akkor biztosít számára tartós segítséget; kíséri ezt az osztályt emelkedésében és rendelkezései közé felveszi azokat a jogszabályokat is, a melyek annak első, bizonytalan, részleges győzelmeit jelzik, s kifejleszti azokat a minden jogrendszernek sajátos logikai hatalmával. A mi demokratikus kormányzatunkban a jog gyorsan illeszkedik a társadalmi mozgalom követelményeihez s a föl-emelkedő osztályok számára teljesíti a biztosításnak ugyanazt a funkcióját, a melyet teljesített azok számára, a melyek azelőtt föl-emelkedtek.

A társadalmi fejlődés jelen szakában a szerződés úgy működik, mint egy fürge vetélő, a mely a társadalmi szervezet összebogzott szövetét alakítja, és szabadon működik, a személyes kezdeményezés és szabad megegyezés jogánál fogva, mert még uralkodik az a felfogás, hogy az önkéntes együttműködés kedvez a közjólétnek és sikeresen viszi véghez azoknak az örökös változásoknak munkáját, a melyek úgy a társae, mint az egyéni életben szükségesegek.

Ámde a törvényhozó parancsoló szavának sokkal érzékenyebben kellene megvonni a szerződéskötés szabadságának határvonalait, hogy meggátolja a visszaéléseket, a melyeket az erős gyakran a gyöngébbel szemben elkövet. A tőkék összpontosítása, a nagy ipari vállalatok létesítése, szövetkezéseik, — a melyek majd titkosak, majd bevallottak, de céljuk mindig, hogy a kliensek szervezetlen tömegére nehezedjenek — oly természetűek, hogy a magános egyén kénytelen sokkal inkább a vele szerződő vállalat kényére-kedvére számítani, semmint szabadságának hiábavaló védőeszközeire. Szemem elé vetődtek oly terhes és kínzó föltételek, a melyeknek a bíróság, ámbár ujjait az ítélet szerkesztése közben égni érzi, szabad folyást kénytelen engedni, mert hódol az általános elvnek, a mely a megegyezések szabadságát szentesíti. Láttam szerződéseket, a melyekben a vállalat föntartotta magának a jogot, hogy alkalmazottait bármely okból, sőt az ok megnevezése nélkül is, tömegesen elbocsáthatja minden kártérítési kötelezettség nélkül.

Láttam szerződéseket, a melyekben egy hajózási vállalat lerázott magáról minden felelősséget a szállítás szabályos végzése tekintetében, a melyért fizették s kijelentette, hogy nem felel még az oly áruknak kárpótlásáért sem, a melyet alkalmazottai loptak el. Láttam szerződéseket, a melyekben megegyezésszerű illetékességeket teremtettek csupán a vállalat kényelmére. Hogy egészen köztünk maradjon, láttam egy Umbriában székelő állatbiztosítási társaság kötvényét, a mely a szerződésből eredő mindennemű peres kérdést a caltanisettai* törvényszék elé utalt, lehetetlenné tévén ez által a biztosítottnak, hogy kártérítéskövetelési jogát érvényesíthesse. A törvényszéknek, a melynek azt mondja a törvény, hogy a *competentia* szabályait a felek megegyezése módosíthatja, alkalmaznia kellett a *klauzula vexatoriát*. Ha az érvényben lévő törvénykönyveket abban a szociális szellemben dolgozták volna ki, a mely ma már sok törvényhozó lelkébe hatolt, az e fajta visszaélések egy óráig sem bitorolhatnák a jogosságot.

De nincs szándékomban figyelmüket különleges visszaélésekre fölhívni, a melyeket a törvényhozó, a miénknél haladóbb külső országokból jövő példákat követve, különleges óvintézkedésekkel elháríthatna. Inkább Önökkel együtt azt óhajtom kutatni, melyek azok a jogintézmények, a melyekben a mi gyöngébb osztályaink többé-kevésbé tudatosan, mondhatnám az önfentartás ösztönével, megtalálják a védelmet a szabadság és egy egészen formális egyenlőség délibábos ígéretei ellen.

A szerződés mindmáig nem módosult abban a reális típusában, a melyben a római jogból reánk öröklődött, mert egy jogrendszer lényeges alakzatai leghamarabb képződnek ki, de legutoljára is módosulnak. A reformmozgalom, nézetem szerint, nem is törekszik arra, hogy a szerződés elemi struktúráját módosítsa, hanem inkább arra, hogy megerősítse a szerződő felek kölcsönös helyzetét és különösen a gazdaságilag gyöngébbekét, a mire jó hatással vannak a többé-kevésbé nyilvánosan tevékeny kollektivitások által kötött szerződések. A reformmozgalom ezt az irányzatát három úton-módon valósítja meg: 1. a nyilvános adminisztrációk által kötött szerződések, 2. az asszociáció és 3. a kooperáció segítségével.

* Szicília közepén fekvő város.

A ford.

A mikor a közhatóság, az állam, tartomány, község átenged valamely közszolgáltatást egy vállalatnak, az engedélyt a szabályok bizonyos összességéhez köti, a melyeknek minden, a közönséggel kötött szerződés hajthatatlan tartalmát kell alkotniok. A modern élet nagy egyöntetűségénél fogva ez az általános szerződés nehézség nélkül alkalmazható az egyesekre s ez teszi, hogy mindnyájan kielégíthetik életszükségleteiket, az által, hogy az általános szerződés szolgáltatata szabály szerint irányítják a szükségletkielégítést. így pl. a városok kielégíthetik elemi szükségleteiket a víz, világítás, köztisztaság, szállítás stb. tekintetében, a nélkül, hogy alá kellene vetni magukat a zsarnokságnak, a melyet ez a szolgáltatás egyedáruság címén biztosít. Ép úgy az árlejtéseknél a közigazgatás áldásosán érvényesíthetné a gyámkodás ezen funkcióját a gyöngébbek javára, az által, hogy megállapítaná a polgárok számára a munkafeltételeket a munkás szindikátusok útján nyerhető tapasztalatok szerint.

Ebben az esetben a jogviszony, a mely a polgárt a vállalathoz fűzi, mindig egy szerződés, minthogy megvannak benne annak lényeges elemei, azaz a két szerződő fél megegyezése, hogy összeköttetésbe lépnek s meghatározzák összeköttetésük tartalmát. De ez oly szerződés, melyben a vállalat nem zsákmányolhatja ki a polgárt keményebb föltételekkel, mint a minők az általános szerződésben vannak megállapítva, mert a vállalatnak be kell tartania az engedélyezett árszabásokat és be kell hatolnia a város legszegényebb rétegeibe is, el kell fogadni a legkisebb és legkevésbébbé jövedelmező üzleteket is, a melyeket, ha szabadon kereshetné a maga hasznát, bizony megvetne.

A homogenitás napjainkban annyira áthatotta a társadalmi életet, hogy a legtöbb vállalat a közönség elé terjeszthet előre megállapított és állandó mintára készült szerződéseket, a nélkül, hogy ez az egyformaság ellen panaszkodnék. De a mikor a vállalatok nincsenek megkötve a hatósági engedély fékével, s szabadon alkalmazhatják azokat a feltételeket, a melyek legjobban kedveznek érdekeiknek, folytonosan találkozunk a csalásnak főntebb idézett példáival, a melyeket rendszeresen és ravaszul hajtanak végre a védekezésre képtelen klientela megrovidítése végett. Ha összehasonlítjuk annak a jogi helyzetét, a ki kormány engedély aegise alatt álló vasúton szállítja az árukat, azéval, a ki azokat tengeren szállítja, a hol önmagának kell védelméről gondoskodnia, meglátjuk, hogy az egyén, saját

erőire s a verseny csalárd segítségére hagyatva, szükségkép áldozatává válik a vállalatnak, a melylyel szerződik.

Egy másik út és mód, a melylyel a jog az alacsony sorúak védelmének hatásos fegyverévé válik: a foglalkozási csoportoknak jogi személyéül való elismerése. A történelem minden időpontjában, a mikor valamely társadalmi előny tömegszükséglete nyilvánult, a jog fölruházta a foglalkozási csoportokat jogi személyiséggel, hogy támogassa őket az emberi élet viszonyosságai közt. Az asszociáció szelleme logikusan hozta létre központjául a céljait védő jogi személyt. Így a mikor az Egyház úrrá lett a laikus világon, a propaganda és védelem merev hierarchiájú szervezetét alkotta meg magának. A mikor Itália szolgásgáért a művészetek kellemeivel vigasztalta magát, az országot akadémiás szervezet ágaival vonta be. A mikor visszanyerte szabadságát s érezte annak a szükségét, hogy a szolgaság hosszú századai alatt lankadtakká vált tagjait erősítse, szervezkedett célzó, hegymászó, kerékpározó egyesületekbe. De mennyivel fontosabb feladat vár reánk! Arról van szó, hogy ipari szervezetet adjunk hazánknak. A munkaadók, a vállalkozók szervezete meg volt már századok óta, s kiegészíthették azt: a kereskedelmi kamarák, a tőzsdék által, a melyekhez megteremtették a múzeumokat, kiállításokat, szindikátusokat; egész rendszerét az állandó és időleges szervezetnek. Ma sürgető szükség megadni a munkásosztálynak is ezen jogi szervezetnek segítségét.

A munkás, a ki egy vállalattal szerződik, alakszerűleg nem szabad. A míg minden eladó áruja árát a hitel segítségével huzamosabban magasra tarthatja, a munkás, a ki munkáját árulja, nem késhetik egyetlen órát sem munkája értékesítésével a nélkül, hogy visszahozhatlanul el ne veszítené, ne érezné az éhség túsúrásait, ne hallaná gyermekeinek szívét marcangoló panaszait. Ily kínos helyzetben van ép akkor, a mikor szerződést kell kötnie, a mely a bér s a munkaidő megszabása által az ő és családja testi, szellemi és erkölcsi egzisztenciájáról határoz.

Ennek az elszigeteltségnek veszélye ellen a munkások orvosszert találtak a szindikátusokban, a ligákban, a melyek mindjobban szervezkednek az iparilag előrehaladottabb országokban. A megváltás harczára ezzel a jelmonddal esküdtek föl: »egy a mindenkéért s mindenek az egyért«; hadikincsüket apró személyes járulékokból rakták össze; a sztrájk lett fegy-

verük, végzetes fegyver, a mely gyakran ugyanabba a romlásba sodorta a győzteseket és a munkahiány folytán kimerült legyőzötteket. De ez oly háború, a mely derekasabbakká teszi a harczolókat a fegyelemmel, s az önfeláldozás nehéz áldozatával, a mely az aljas önzést az osztályközösség nemes érzésévé változtatja át. Bureau következőkép ír le egy minapi sztrájkot: „Az *Amalgamated Engineers* uniója sok év óta tárgyalt a munkaidőnek nyolcz órára való leszállítása iránt, de a nagy vállalatok ellentálltak. A mechanikai munkások 1877-ben elérkezettnek látták a gazdaságilag kedvező időt, hogy keresztülvigyék követelésüket; a jelszót sok városban kiadták, úgy, hogy deczember végén 110.000 mechanikus beszüntette a munkát. Az unió pénztára nyolcz millió frankkal rendelkezett és a tagok járulékainak biztossága folytán oly erős hitele volt, hogy kölcsönvehetett még hat milliót és megkoczkáztathatta a sztrájkot, a nélkül, hogy az éhség átkos sugallatának kellett volna engednie: s íme e csoport munkásai közül a sztrájk hét havi tartama alatt egyetlenegy sem pártolt el; ők egyszer sem zavarták meg a rendet, s egyszer sem erőszakoskodtak a sztrájkban részt nem vevő munkásokkal szemben. Nem hangzott föl forradalmi dal sem, nem hittak meg egy politikust sem, s ilyen magától sem jelentkezett, hogy a tömeg bátorságát éleszsze. A sztrájk az összes műhelyekben egy napon ért véget, mindkét fél megkötötte a szerződést, biztos lévén teljesítése felől, minthogy mindkét fél tudta, hogy állandó és hatalmas szövetséggel áll szemben, a mely meg tudja tartatni a szerződést összes tagjaival.” *

E ligák segítségével, a melyeket mindinkább szakemberek irányítanak, a munkásosztályok számerejüknel fogva Franciaországban, Belgiumban s különösen Angliában elérték a munkabér fokozatos emelkedését, a munkaidő leszállítását, könnyítettek a nők és gyermekek nyomasztó terhein, előmozdították az egészség, az aggkor, a lakás védelmét czélzó törvényeket és szabályzatokat, munkatársai lettek a kormánynak a törvényhozási reformokban, a műhelyek ellenőrzésében; behozták a reggeli s ebéd idejére való pihenőt, némely szakma munkásai számára kieszközölték a munkaidő azon részének leszámítását, a melyet a munkahelyre való menetel vesz igénybe, s kieszközölték az útiköltség visszatérítését s azt, hogy kiségitőkül saját

* *Bureau*: Le contrat de travail, le role des syndicate professionals Paris. Alcan. 1902. 12. és köv. 1.

gyermekeiket választhassák. Egy cikkben végre azt is olvastam, hogy a munkaadókkal elvállaltatták azt a kötelezettséget is, hogy meleg vizet szolgáltat nekik teájuk számára.*

A csoportjuk nevében kötött szerződés erejének végső próbájaként jogi eszközökkel és a sztrájjal való fenyegetőzéssel kényszerítették a munkaadót, hogy bocsássa el azt a munkást, a ki a szerződésnél alacsonyabb bérért vagy a szerződésnél hosszabb munkaidőig dolgozott; mi több, indexre tették a munkást, a ki vonakodott a szindikátusba belépni, vagy megfizetni a tagsági járulékot, s megfenyegették a sztrájkai a munkaadót, a ki fölfogadta; s ámbár e részt a vita még élénken folyik, a francia és angol bíróságok gyakran elutasították a szindikátussal szemben kártérítési követelést támasztó munkást, a kire az ostracizmus nehezedett.** Hogy azt a kényes és bonyolult kérdést megoldjuk, föl kell tenni, hogy a szindikátusok erőszak és fenyegetés nélkül, nem gyűlöletből vagy boszúból, hanem csupán a testület védelme érdekében, a szerződés határozmányait tiszteletben tartva járnak el. S azután el kell ismerni, hogy a szindikátusba belépni vonakodó munkással szemben alkalmazott kizárás nélkülözhetetlen fegyvere magának a szindikátus létének. Mert ennek a munkások lehető legnagyobb számát kell besoroznia, hogy kényszeríthesse a munkaadót a sztrájjal való fenyegetőzéssel, s ez a fenyegetőzés csak akkor járhat sikerrel, ha a munkaadó a munkásokat nagy számuknál és technikai ügyességüknél fogva nem tudja helyettesíteni. Ha a szindikátus megtűri, hogy a munkaadó befogadjon a műhelyekbe oly munkásokat, a kik nem tagjai, és egy pár hó alatt betanítsa őket a gépek kezelésére, a munkaadó ezekkel pótolni fogja a szindikátusban lévő munkásokat, s ezeknek kiteszi a szűrét. A szövetségnek ennél fogva irgalom nélkül ki kell kergetniök az üzemből azokat a munkásokat, a kik nem tagjai, hogy őt magát ki ne kergessék. Az ostracizmus e fegyverével létéért küzd.

A ki a dolgok lényegét nézi, szükségkép fölismeri, hogy a szindikátus, a mely a munkaadót kényszeríti a szindikátus

* *B. és S. Webb: Industrial Democracy. T. II. és II. fejt. The method of collective bargaining. — Baynaud: Le contrat collectif de travail. 96. és köv. old.*

** *Raynaud id. műve. 252., 259., 261. lap. — Paul Boncour: Le fédéralisme économique. Paris, 1901. 266. s köv. lap. — Case. 1892. jun. 22. Sirey 1893. I. 41. Jay jegyzete.*

fegyelmének ellentálló munkása elbocsátására, a szerződés szférájában mozog, hogy azzal a joggal él, a mely minden munkást megilletne, t. i. elhagyni a munkát, ha a szerződésnek vége szakad, s az, a ki saját jogát saját érdekei védelmére használja fel, nem követ el vétket.

A mint látjuk, a szindikátus elég nagy hatalmat tud gyakorolni már csak azzal is, hogy a kollektív szerződés pusztá fegyvereivel él. De Itáliában a szocialisták nagy száma mégsem akarja a ligák és szindikátusok jogi elismertetését, a melyek annyit tettek a külföldön az ipari szervezet haladása érdekében; sokak lelkében valami atavisztikus, lélektani bizalmatlanság él a jog ellen, a mely mindeddig csak a törvényhozói működésben túlsúlylyal bíró polgári osztályok győzelmeit szentesítette.* Visszautasítják az ajándékot az ajándékozó iránti bizalmatlanságból; ámde a bizalmatlanság helyén kívüli dolog.

A polgárosztály elismerhette a munkásszindikátusok jogi személyiségét a nélkül a csalafinta hátsó gondolat nélkül, hogy annak jótéteményeit leszámítolja oktalan megszorításokkal, vagy igazságtalan óvatossági rendszabályokkal; megadhatta lojalísán, saját előnyére, a társadalmi béke szeretetéből. Valóságos érdeke, hogy a munkásosztály a szindikátusokban egyesítse, nevelje és szervezze magát, hogy megvívja a harcot a kollektív szerződések segítségével a kibékítési kísérletekkel, az önkényes bírák-

* Ily eredményre jut a munkakamarákra nézve Petro *Chiesa* és Gino *Muraldi* ügyvéd jelentése a 1902-i imolai nemzeti kongresszuson. *Critica sociale* 1902. 277. 1. Megjegyzendő, hogy az előző, 1902. évi kongresszuson kimondták a munkakamaráknak a törvényes létre vonatkozó természetes jogát, minthogy az egyénekből alakult kollektív lényeknek megvan a jogi személyiségük, s minthogy nyilvánvalóan mint a közérdek szervei működnek, s érdekes, hogy ez a határozat dr. *Guoceli-Viani* következő érvelésű jelentése után hozatott:

»A törvénynek számot kell vetnie munkásintézményünkkel, mert ezt oly polgárok alakítják, a kiket a törvény maga erkölcsileg beszámítható, jogilag felelős egyéneknek tekint, s a kik a polgári társadalomnak hivatásuk és munkájuk folytán szükségesek. Számolnia kell nem azért többé, hogy erősítse és törvényesítse az igazságtalanságokat, zaklatásokat s a jogcsontításokat; nem azért többé, hogy a gyanakodó és igazságtalan ellenőrzés rendkívüli szabályait foglalja össze, hanem pusztán azért, hogy tisztán és egyszerűen elismerje a jogi személyiségét, mint a hogy elismerik a többi intézményekét, a melyeknek mint a mi munkakamaráinknak meg van a közhasznossági jellegük (*Tolsztoj* is így állítja fel a tételt *Vallomásai*-ban; L. e. részt J. *Petrone* tanár ékesszavú előadásait: *F. Nietzsche* L. *Tolstoi*. Nápoly, 1902. 78 és köv. lapok.) «

kai, a béke uralmát létesítvén a lázadás, a zavargó sztrájkok helyére, a melyek mindkét harczoló fél vagyoni erejét silányítják s a közvagyonosságot teszik tönkre.

A szindikátusok törvényes helyzete egyelőre ez: ha megkísérlik a tagok gyümölcsözően elhelyezett járulékaiból egy kis törzsvagyont teremteni, nem fordíthatják azt házvételre, még ha a ház csak székhelyül szolgálna is nekik; nem szerepelhetnek saját nevökkel sem az államadósság, sem valamely bank vagy takarékpénztár főkönyvében, mert a szindikátus jogilag nem létezik; nem írathatják pénzüket összes tagjaik nevére sem, mert akkor a visszafizetésre az összes tagok csődülete volna szükséges. Egy megbízottjuk nevére kell tehát pénzüket elhelyezniök, s ismeretes, hogy ha ez útra kel, bizony nem hagyja hátra a pontos lakcímét.

Mi több, nem fogadhatnak el közvetlenül sem hagyományt, sem ajándékot. Nem állhatnak egységes félként sem a polgári, sem a büntetőtörvény előtt, sem munkaadójukkal szemben, sem azok ellen a munkások ellen, a kik a kollektív szerződést megsértették; nem működhetnek közre az ítélőszékek megalkotásánál, végre örökösen a tönkremenés veszélye fenyegeti őket. Azt lehetne mondani a gonosztevők tetszélgesével: minthogy törvényen kívül áll, a szindikátus abban a jótéteményben részesül, hogy a törvény megállapította szankciók és felelősségek alól is kisiklik. Ámde ez szomorú és csalóka jótétemény, minthogy az egész polgárosult társadalomban, a mely nem akar zürzavarba esni, szükséges, hogy minden bűnös feleljen vétkéért, s ha a szindikátusok kibújhatnak a felelősség alól nemlétezésük által, a felelősség azokra fog hárulni, a kik vezetik.

Egy másik intézmény, a mely a gyöngébb helyzetű szerződések helyzetét erősíti a tőketulajdonosokkal szemben: a szövetkezet. A szövetkezet nem áll, miként az ellentálló ligák, a harczoló felek egyikének élén, hogy segítse azt a tömegeirővel, hanem jogi személyt alkot, a mely saját ipari szervezetével közvetlen részt vesz a gazdasági harczban.

Ezt a gyöngék közt a közös védelem és közös szükség tudata szüli, hogy fölszabadítsa őket attól a súlyos uzsorától, a melyet az élősdi közvetítők oly számos családjának kénytelenek fizetni. Visszaadja az elszigetelt polgároknak, a vállalkozó, a szatócs, az uzsorás áldozatainak a szerződéskötés tényleges

szabadságát, a melyet a szövetkezet tápláló csatornái útján azután érvényesíthetnek mint egyenrangú felek a nagyiparosokkal, a nagybirtokosokkal szemben.

Itt a szolidaritás nem csak az intézmény alapeszméje, hanem minden elágazásában szétterjed, a nélkül, hogy szétforgácsolódnék.

A szolidaritás az, a mely megtiltja a szövetkezeteknek, hogy hitelbe eladjanak, hogy a kevésbbé rendes tagok ne zúdíthassák rá pontos társaikra az ő fizetéseképtelenségük veszélyét. A szolidaritás nevében mondanak le a tagok nyereségük egy részéről, hogy egy alapot; létesítsenek a kölcsönös segélyezés, közös nevelés, propaganda, társadalmi aktív tőkájüknek növelése érdekében. Nincs-e benne ebben az új gazdasági alakzatban a szocialisták álmának, a kollektív tulajdonnak egy csirája? Vagy inkább arra van szánva, hogy folyton gyümölcsöztesse a kis tulajdont, a mely megújhodik a takarékoság és előrelátás hajnalhasadásául? Ne zavarjuk a társadalmi megtermékenyülés titokzatos munkáját a mi egyéni rendszereink előítéleteivel.

A szövetkezet, hál' Istennek, oly intézmény, a mely nem várja végleges hitelesítését, hogy gyümölcsöket teremjen: megszűli a jót, még akkor is, ha más gazdasági alakzatok felé fejlődik, mert egyesíti az elnyomottakat a bátor fölszabadítás munkájában.

* * *

Az új jogintézmények nemcsak a szolidaritást mozdítják elő, a mely *térben* fejlődik azok közt, a kik egy korszakban élnek, hanem előmozdítják azt a szolidaritást is, a mely *időben* fejlődik az egymásra következő nemzedékek közt. A közegészségügy, a közvédelem, a közigazgatás rengeteg közműve arra maradna kárhóztatva, hogy a plánum csinálók szeszélye maradjon, ha egyetlen nemzedék vagyonának kellene költségeit viselni. De mindig a szolidaritás az, a melynek sikerül a jövő nemzedék számlájára kölcsön venni, s reá hagyni a kamatfizetés és tőkevisszafizetés gondját. Hogy is volna másképp lehetséges az az abszurdnak látszó tény, hogy egy adós, mint az állam, így szól polgáraihoz: »Nekem szükségem van óriás tőkére, kölcsönözzétek nekem; megvallom magyarán, hogy nem fogom nektek sohasem visszafizetni, vagy pedig akkor fogom visszafizetni, ha nekem tetszik, vagy pedig visszatértem egy amortizáció tervének lassú esedékességei szerint, a mely egész a negyedik nemzedékig eltart . . .«

Ez csak gúnyolódó szerződésnek tűnik fel, s mégis mindennapi történet; s ez lehetőségessé vált, mert a jog, összefogván a kőszta gazdasági energiákat, a hitelcímletek körforgását oly módon szabályozta, hogy nemcsak a kamatokra számíthatasz esedékességük meghatározott napjára, hanem arra is, hogy bármely perczben készpénzre válthatod ezeket a címleteket, megelőzván az időpontot, a mely oly távol van, hogy álomnak tűnik föl, azt az időpontot, a mikor örökösünk a kibocsátó államtól követelhetik a visszafizetését. így megkönynyítván és előmozdítván a hitelcímletek forgalmát, a jog lehetőségessé tette, hogy egy nemzedék csinálja az adósságot, s egy más nemzedék fizesse vissza, mert egyesíti ezeket áldásos szolidaritásban.

De az a jogi alakzat, a mely nyilván legközvetlenebbül köti össze a régi és új nemzedéket: a harmadik személyek érdekében kötött szerződés.

A római remekjog uralta ezt a tételt: »mindenki törődjék saját ügyeivel, mert minden egyén saját érdekének legjobb öre«. A mai köztudat, a melyet egy haladóbb társadalmi szellem tölt el, keresztültörte ennek az apathikus önzésnek burkát és azt tanítja: »mindenki törődhetik embertársa ügyeivel is, hogy javára legyen«. Ennek az elvnek következése volt a harmadik személy érdekében való stipulatio védelme és ez a védelem az érvényben lévő törvénykönyvbe is átment egy empirikus formulában, a mely törvénykezési maximának látszik (1128. cikk). De a hagyományos tilalmat újabban annyi kivétel is nötte körül, hogy létét veszélyezteti, annyira, hogy a legújabb és legtekintélyesebb kódexekben a harmadik személy javára kötött szerződés szabálylá vált.

Ennek az elismerésnek köszönhető, hogy a jótékonyság és az előrelátás műve a szerződő vállalkozás csatornáján eljuthat oda, ahhoz a távoli személyhez, a kivel jót akarunk tenni. Neki köszönhető, hogy az atya kemény áldozata, — a ki övét korai halála gazdasági csapása ellen biztosítja, — a gyermekek jövőjének ellátása végett morzsánként megtakarított és fölhalmozott összeg mentve van a bukás, a hitelezők végrehajtása ellen s egyenesen a túlélők javára szolgál abban a perczben, a mikor a szükség a legkeservesebben kopog majd ajtajukon.

Az elmélet, a melyben keresztül rezeg korunk szociális szelleme, egy finom teóriát szerkeszt meg, a mely szerint a beneficiariust a jog alanyának, a tőke urának tekintvén védi

őt a bomlasztó erők ellen egész a kincstárig; ez is nyugodtan elnézi ezt a parabolát, a mely pedig átviszi egy nemzedék megtakarításait egy más nemzedékre, a nélkül, hogy ezért az átmenetért megfizetné az örököségi illetéket! Valóban, az időnek csakugyan szaturálva kell lenniök a szociális szellemmel, ha már ez az öreg zsupori is ily jó arcot vág ahhoz, hogy így kijátszák!

* * *

Kedves hallgatóim, munkánk kedves társai!

A szolidaritás, a mikor mindjobban behatol a társadalom testébe, megvilágítja az élet problémáját és végérvényesen megmagyarázza.

Azzal az egyhangú és nyugtalanító problémával szemben: hová megyünk? miért élünk? az önző ember, a ki úgy tesz, mintha a világegyetem csak az ő kedvéért lenne itt, végezetre vigasztalan és veszett ember marad, mert az életnek ugyan mely értékét nem törli le a halál? Mit ér az élet, ha a halál még annak az emlékét is megsemmisíti, hogy éltünk? Mit érnek örömeink, ha elmúlnak s még annak a tudata sem marad meg, hogy élveztük őket? Az élet merőben egyénileg, elkülönötten, önmagában való jelenségnek tekintve ostoba és csaló szeszélye a természetnek, a mely csak azért teremt, hogy romboljon. Az élet problémája csak akkor lel megoldást, ha abba belevisszük a végtelen működését: az életnek nincs értéke, ha végesnek vesszük.

A hit és a tudomány megegyeznek ennek a fölismerésében. De a társadalmi problémák megoldása alkalmával a végtelent nem kell az életen kívül, a síron túl, abban az országban keresni, a honnan vándor még vissza nem tért, — keresni kell a földön, pusztán a rajta kínálkozó elemekkel, a nemzedékek végtelen mozgásában, a kik egymást követik a cselekvésnek egyazon mezején.

Az egyedüli eszköz halhatlanná tenni életünket az, hogy egyéb életekkel egyesítjük, a melyek korunkban folynak, s hogy folytatjuk más életekben, a melyek utánunk foglalnak helyet a földön; hogy szétszórjuk létünk gyümölcseit, hogy lelkünk szavát azonosítjuk a kollektív lélek szavával. S akkor, érezve, hogy az élet folytatódik, munkaerélyünk és munkakedvünk önkéntelenül megnövekszik, mert nem dolgozunk a közvetlen sikerért s félösen, háborgó lélekkel, hogy a cél nem érjük el, hanem határozottan, bízva munkálkodunk, hogy megérleljük a

távoli eredményeket, lassan-lassan, mintha nem is kellene meghalnunk, s ez a választékos munka, a mely az emberiség erkölcsi és tudományos törzsvagyonát öregbíti. S akkor érezve, hogy az élet folytatódik, a lélek nemesen elmerül a jó tettben, termékenységének végtelen hitében; s a jövő nemzedékekkel való szolidaritás ez érzetében a halál egy még sokkal férfiasabb és tisztább halhatatlanság látományával nyújt vigasztalást, mint a minőt a hitből és költészetből merítettünk.

Cesare Vivante.
(Róma.)

MUNKÁSTANFOLYAMOK.

A »Társadalomtudományi Társaság« utolsó közgyűlésén elhatározta, hogy munkástanfolyamokat állít fel és e cél megvalósítására külön bizottságot küldött ki. Valószínű, hogy a társaságnak ezen tanfolyamai már az ősszel megnyílnak. Teljesen időszerű tehát, ha a munkástanfolyamok kérdésével e helyen kissé kimerítőbben foglalkozunk, annál is inkább, mert az eddig tett kísérletek a későbbi teendőkre, ha nem is gazdag, de úgy hiszem, eléggé becses anyagot nyújtanak.

E folyóirat olvasói előtt talán ismeretes az a tény, hogy munkástanfolyamok, ha nem is a társaság, de naggyobbrészt a társaság tagjai által rendezve, már ez idén is fennállottak. Mielőtt azonban ezeknek történetét és tapasztalásait ismertetnők, talán helyes lesz néhány szóval megjelölni azon szempontokat, a melyek felállításuknál irányadók voltak és a melyek, úgy hiszem, a társaság közgyűlését is vezették akkor, a mikor a tanfolyamok rendezését egyhangú határozattal kimondotta.

Fölösleges munka volna ezen a helyen hosszas fejtegetésekkel bizonyítani annak a feltétlen szükségszerűségét, hogy az általános műveltséget és tudást minden lehető módon emelni és gyarapítani kell. Ez a kérdés — ezen folyóirat olvasói előtt legalább — minden vitán felül áll. És a midőn foglalkozunk vele, ezt tisztán a módok és eszközök szempontjából tesszük, a mely módok és eszközök által a czélt megközelíteni akarjuk.

Mindazok előtt, a kik az általános műveltség terjesztésére alakult különféle intézményeket figyelemmel kísérték vagy talán éppen részt is vettek munkájukban, különösen az utolsó időben kétségtelenül világos lett, hogy ezen intézményeket egységes

alapon fentartani és tovább fejleszteni nem lehet. Mindig jobban domborodott ki a közös cél elérésére szolgáló különféle eszközök egymásközötti összeférhetetlensége — és egyszersmind mindig parancsolóbb lett a teljes különválasztás szükségszerűsége is. Ezen különválasztás szükségszerűsége pedig úgy az ezen intézményekre utalt rétegeknek, mint a nekik nyújtandó anyagnak természetszerű különbségéből következik.

Feltétlen szükség van arra, hogy a középosztálynak azon férfi elemei, a kik tanulmányaikat már a középiskolában, vagy közvetlenül a középiskola után befejezték — tudásuknak feltűnő és reájuk is kellemetlen hézagjait könnyen, fáradság nélkül pótolhassák. És hasonlóképen meg kell adni ugyanezen középosztály női tagjainak is a lehetőséget, hogy azt a tudást, a mit a polgári iskolának sovány anyaga már nem nyújt, a mit egy vagyonosabb osztály leányai drága különórákban, válogatott tanároktól tanulnak meg — ők is megszerezhessék maguknak. Ebben a kettős feladatban rejlik a »Szabad Lyceum« vagy a »University Extension« nagy jelentősége. De éppen ezek a feladatok egyenesen a polgári osztályokra is utalják őket. Anyaguk megválasztásánál szem előtt kell tartaniok azt, hogy nem alapfogalmakat akarnak adni, hanem már megszerzett alapfogalmakon tovább építeni. Ha hallgatóik átlagával számolnak, a férfiaknál az érettségi, a nőknél az elvégzett polgári szintjét tartják szem előtt. És ezért teljesen lehetetlen az, hogy ezekben, a félművelt polgári elemnek szánt kurzusokban a teljesen műveletlen munkás rétegek is részt vegyenek. Pedig ezeknek a munkás rétegeknek számára a tanfolyamok kétségtelenül még sokkal nagyobb fontossággal bírnak, mint a tudományos bankhivatalnokok és bakfisok részére.

Kevesen lesznek, a kik ez utóbbi állítás igazságát tagadnák. És kevesen nem látják be azt is, hogy az, a ki a fizika legelemibb tételeit soha életében nem hallotta, — nem értheti meg azt, a mit a fizika egy különös részéről, mondjuk, az elektromosságról — bármily népszerűen is — előadnak. De ha ezt nem is tagadja senki — vannak és lesznek olyanok, a kik azt tartják czélszerűnek, hogy ugyanazon intézmény egyformán rendezzen a középosztálynak és a munkásoknak előadásokat és tanfolyamokat. Pedig ez nemcsak hogy nem czélszerű, de — legalább szerény véleményem szerint — egyenesen ki van zárva. Kizárják az egyik oldalon maguk az előadók, a másik oldalon pedig a hallgatók.

Köztudomású dolog, hogy az előadónak szigorúan alkalmazkodnia kell közönségéhez. Ez az alkalmazkodás az előadás legnehezebb része. Megtalálni a hangot, a mely a hallgatók felfogásához a legközelebb áll, a mely az anyag nehézségeit a legjobban győzi le — még a leggyakorlottabb pedagógusok előtt sem lesz könnyű feladat. Hivatásszerű tanítók és tanárok, a kik évenként egy körülbelül hasonló átlagot teremtenek, gyakran panaszkodnak ezen nehézségekről. Mennyivel inkább megnehezít ez azonban egy olyan előadást, a mely egészen különböző korú, rangú, rendű és műveltségű hallgatóknak van szánva. Az előadónak nagy, igen nagy fáradságába fog kerülni, a míg a különféle hallgatók számára egy egyformán érthető és élvezhető előadási módot tud megkonstruálni. Ebbe azután bele kell magát élnie, bele kell magát dolgoznia és a mikor a katedrán ül, egy pillanatra sem szabad kiesnie belőle. És teljesen lehetetlen, hogy valaki hétfőn és kedden nemcsak két különböző tárgyat adjon elő, nemcsak két különböző hallgatósággal számoljon, hanem egyszersem két különböző felfogásba is teljesen beleélje magát. Hanem valószínűleg összezavarná a kettőt és míg az egyik oldalon indokolatlanul súlyosztatná az egésznek szintjét, a másik oldalon gyakran megfelelkezne magáról, és a megérthetés rovására emelné az előadások tudományos színvonalát. Világos tehát, hogy — még feltéve, ha ugyanezen intézmény rendezné is a kétféle tanfolyamot — egészen különböző előadókat kellene alkalmazni mind a kettőnél. De még itt sem állhatna meg. Az is lehetetlen volna, hogy ez a kétféle előadó a saját tapasztalatait együtt értékesítse. Mert hiszen tapasztalataik, természetesen annyira különbözők, hogy nemcsak hogy nem egészítik ki egymást, hanem ellenkezőleg, lerontják egymás értékét. Valaminthogy lehetetlen volna az előadások programját közösen megállapítani, mert ezen megállapításoknál nagyon bajosan lehetne kétféle szempontot egyformán szem előtt tartani és bármelyik uralkodnék, az csak a másik rovására történnék. Tehát nemcsak a tanításnak, hanem a tanítás vezetésének és irányításának is elkülönítve kellene történnie. És éppen ezért nincsen semmi okunk olyan közös intézmény fentartását óhajtani, a melyben semmi más nem közös, csak a cím.

Viszont azonban ez a közös cím gátlólag hat, ha a kérdést a hallgatók szempontjából vizsgáljuk. Azoknak a hallgatóknak a szempontjából, a kik a munkástanfolyamokra természetesen reá vannak utalva, tudniillik a munkásokéból.

Ennél a pontnál feltétlenül tisztában kell lennünk néhány ténynyel, a melyeket különbözőkép foghatunk fel, különbözőkép méltathatunk, de mindenképen tudomásul kell vennünk. Tény az, hogy a munkásság egy nagy része mohó vágygyal ragadja meg az alkalmat, hogy tanuljon. Tény azonban az is, hogy épen a munkásságnak fejlettebb értelmiségű rétegei kevés kivétellel mind szakszervezetekbe tartoznak. Ezt lehet sajnálni, ennek lehet örülni, de ezzel mindenképen számolni kell. Ezek a munkások pedig valamennyien az osztályharcz rideg — talán túlrideg — álláspontján vannak és gyanúval fogadják a polgári társadalom minden követelését. A »de nobis, sine nobis« elvnek pedig természetes ellenségei. Minden intézmény, állította fel bár a legjobb szándék, a mely erkölcsi vagy anyagi helyzetükön javítani akar, a nélkül, hogy felállításában, ha csak morális befolyással is részt vettek volna, eleve meg van fosztva támogatásuktól, sőt állandó és kitartó gyanúval kísérik egész működését. Nem zárkozhatunk el azon tény előtt sem, hogy a »Szabad Lyceum« sohasem bírta a szervezett munkásság rokonszenvét. Ennek oka, úgy hiszem, épen az intézmény előbb említett nevelési jellegében rejlik. De bármi volt is az oka, a »Szabad Lyceum« soha sem tudott a szervezett munkássággal olyan állandó kapcsolatot megteremteni, a mely munkástanfolyamok tényleg eredményes működésében feltétlenül szükséges. Ezek a szempontok vezették a »Társadalomtudományi Társaság« és e folyóirat szerkesztőségünk számos tagját, a mikor — körülbelül egy esztendővel azelőtt — külön munkástanfolyamok felállításában megállapodtak. Alapos okuk volt feltenni, hogy ez a rendes bizalmatlanság, a melylyel a szervezett munkásság a polgári társadalom iránt viseltetik, velük és a Társasággal szemben nem áll fenn. A munkásság vezetői tisztában voltak, hogy itt egy politikai propagandától távol álló tisztán tudományos és nevelő akcióval állnak szemben — és szívesen nyújtottak segítő kezet ahhoz, hogy ezen tanfolyamok eredményesek lehessenek. A rendezés kérdése azonban az egész időn át bizonytalan és zavaros volt és ennek a körülménynek tulajdoníthatók azok a félreértések is, a melyek a tanfolyamok működését, ha csak rövid időre is, megakasztották. A három kurzusnak elsejét ugyanis a munkásszakszervezetek vezetősége és a »Huszadik Század« szerkesztősége együtt rendezték. Ezen együttes rendezés alatt csak azt kellett érteni, hogy a szakszervezetek vezetősége gondoskodott a helyiségekről és felhívta

a munkásság figyelmét a tanfolyamokra, a szerkesztőség pedig — illetőleg a szerkesztőség által felkértek — megtartották az előadásokat. Természetszerűleg ez az együttes rendezés tisztán technikai jellegű volt. Az előadók kiválasztására, nevezetesen pedig az előadások tartalmára, a szakszervezetek vezetősége semmiféle befolyást nem gyakorolt, a legkevésbé sem követelte pedig azt, hogy ezeket az előadásokat szociáldemokrata szel-
lemben tartsák meg. Megnyugodtak abban, a mire a »Huszedik Század« garanciát nyújtott nekik, hogy a modern, a fejlődés alap-
ján álló, a haladó tudományt fogják kapni — és hogy az előadások retrogad és reakzionárius elemektől teljesen mentek lesznek. Mindazonáltal formai tekintetben ez a rendezés nem volt a leg-
szerencsésebb. Sem egy politikai párt szervei, sem egy havi szemle szerkesztősége nem lehet egy ilyen nagyjelentőségű és állandó
jellegű feladat megvalósításának illetékes tényezője. Mindjárt az elő-
adások megkezdése után a résztvevők élénken érezték annak a
szükségességét, hogy ezen új intézmény állandóságát egy meg-
lévő és a célnak megfelelő szervezettel biztosítsák. A rendőr-
ség ismert eljárása, a mely a tanfolyamokat azon a címen, hogy nem alapszabályokkal bíró egyesületek rendezik, őket
saját helyiségükben, betiltotta — csak megerősítették ezen fel-
fogás helyességét. A tanfolyamok rendezői találtak ugyan az
átmeneti időszakra megoldást, a mennyiben a két hátralevő kur-
zust a szakegyletek maguk rendeztek, de ők is tisztában voltak
azzal, hogy ez a megoldás csak időleges lehet és szintén nem
felel meg teljes mértékben a célnak. Csak egy olyan szervezet
biztosíthatta a tanfolyamokat, a mely egy részről minden poli-
tikai vonatkozástól ment és szigorúan tudományos, másrészt
állandó jellegű és fel van ruházva azon tekintélylyel is, a mely
egy ily nagyszabású és nehéz feladat sikeres keresztülvitelére
szükséges. A »Társadalomtudományi Társaság«-ban úgy az elő-
adók, mint a hallgatók mindezen felsorolt kellékeket megtalál-
ták. És épen ezért természetes volt, hogy a társaság ez idei
közgyűlésén ebben az irányban indítvány történt. A közgyűlés
az indítványt vita nélkül fogadta el, mert az általános meg-
győződés az volt, hogy ezen tanfolyamok rendezése által a tár-
saság csak programmjának egy régi pontját váltja be, a mely
pontra már tekintettel volt akkor is, a mikor annak idején,
munkásvédelmi szakosztályát felállította. Hogy ez a szakosztály
nagyobb szerű működést nem fejtett ki eddig, annak oka az
aktivitás lehetőségének teljes hiánya volt — és a társaság öröm-

mel ragadta meg azért az alkalmat, hogy a munkásosztályok szellemi viszonyainak emelésében állandóan és teljes aktivitással közreműködhessenek.

Az ezidén megtartott tanfolyamok, mint már fentebb mondtam, gazdag anyagot nem nyújtanak. A tanfolyamrendező-bizottság ugyan tisztában volt azzal, hogy pontos statisztikai adatok megállapításával hasznos és szükséges munkát végez — és a mennyire módjában volt — iparkodott is ezt a feladatot megoldani. Sajnos, csak igen csekély sikerrel. Minden egyes szakegylet megkapta azokat a számláló lapokat, a melyeket az egyes hallgatóknak korára, nemére, foglalkozására és munkabérére vonatkozó adatokkal kellett volna kitölteni. De az egységes, központi szervezetnek hiánya meggátolta ezt a munkát. Az egyes szakegyletek ugyan teljes buzgalommal próbálták meg a reájuk bízott feladatnak eleget tenni — de az eredmény mégis úgyszólván minimális. Három kurzusban tizenöt tárgy került előadásra és mindössze háromnak statisztikai adatait sikerült megszerezni. Ennek a minimális eredménynek az oka, a mint már előbb is mondtam, kizárólag a központi szervezet hiánya volt. Szakegyletek nem az alkalmas tényezők arra, hogy ilyen statisztikai adatokat gyűjtsenek. Nem akarom azt mondani, hogy a legtöbb esetben a szakegyletek vezetői nem is tudták az adatok fontosságát méltányolni és nem gyűjtötték őket a kellő buzgalommal. A legnagyobb baj az volt, hogy az egyes előadásokon a szakegylet részéről mindig mások voltak jelen — a számláló lapokat egyik átadta a másiknak — és sok kéz között, a melyeken átmentek, végül maguk a számlálólapok elvesztek. Csak így tudom megmagyarázni azt, hogy olyan számlálólapok is, a melyeket az első előadásnál pozitíve felvettek — a végén még sem kerültek a rendező-bizottság kezéhez. Reméljük azonban, hogy a jövő esztendőben, a mikor az adatok gyűjtése egységesen fog történni — nem lesz majd okunk ezen hiányról panaszkodni.

A most rendelkezésünkre álló anyag azonban egyelőre nem több, mint ezen három előadásnak tényleg befolyt számlálólapjai — és az előadóknak személyes tapasztalatai. Nem sok az igaz, de mégis elég arra, hogy a tanfolyamok körül felmerülő összes kérdésekhez valami kevés támpontot kapjunk.

Az előadások három kurzusban folytak le. Eredetileg négy kurzus volt tervbe véve — azonban a rendőrség a másodikat több mint egy hónapra felfüggesztette és így a negye-

dikre már nem jutott idő. Az előadások és előadók sorrendje a következő volt.

I. Kurzus. Geológia. Előadó: Zigány Zoltán.

Fizika. Előadó: Dr. Kacsóh Pongrácz.

Fejlődéstan. Előadó: Dr. Schön Mór.

Lélektan. Előadó: Dr. Hajós Lajos.

Társadalmi mozgalmak története. Előadó: Dr. Réti Lóránt.

II. Kurzus. Politikai földrajz. Előadó: Dr. Wolfner Pál.

A gépek szerepe az iparban és a kereskedelemben.

Előadó: Maly Ferencz.

Egészségtan. Előadó: Dr. Friedrich Vilmos.

A filozófia története. Előadó: Dr. Somló Bódog,
később Dr. Honti Eezső.

A társadalmi mozgalmak. Előadó: Dr. Réti Lóránt.

III. Kurzus. Politikai földrajz. Előadó: Dr. Wolfner Pál.

A büntetőjog bölcselete. Előadó: Dr. Várkonyi Oszkár.

Az emberi test boncztana. Előadó: Dr. Hahn Dezső.

Művészettörténet. Előadó: Dr. Lyka Károly.

Társadalmi gazdaságtan. Előadó: Garami Ernő.

Minden egyes tárgyat két előadáson keresztül a hétnek mindig ugyanazon napján, ugyanazon szakegyletnek a helyiségében tartották meg. Kivétel volt a fizika előadása, a melyet előadója a tavaszmezői gimnázium fizikai kísérletek termében tartott meg.

Ha most felvetjük azt az előzetes kérdést, hogy vájjon a tanfolyamok sikeresek voltak-e, habozás nélkül, határozott igennel válaszolhatunk. A tanfolyamok a maguk nemében egy első kísérlet voltak. Eredményük pedig nemcsak relatív, hanem abszolút értelemben is messze felülhaladta a várakozást, úgy a hallgatók száma, érdeklődése és fegyelmezettsége, mint pedig a hallgatókkal felmutatott haladás tekintetében.

A mi mindenekelőtt a hallgatók számát illeti, azt éppen a statisztika hiányossága miatt valamennyi tárgynál pontosan megállapítani nem lehet. A három tárgyról tényleg meglévő számlálólapok szintén csak egy — úgy hiszem — mind háromnál az első előadásnak számadatait mutatják fel. Szerintük a boncztant összesen hatvanegyen, a politikai földrajzt negyvennyolczan, a társadalmi mozgalmak történetét nyolczvanegyen hallgatták volna. Ezek az adatok ámbár csak egy előadásra vonatkoznak,

mégis meglehetősen helyesek. Az említett tárgyak átlagos hallgatósága tényleg körülbelül ezeknek a számoknak felelt meg. Kellemetlen azonban, hogy azoknak a tárgyaknak, a melyeket egy hasonlíthatatlanul nagyobb hallgatóság hallgatott végig, nincsen meg a statisztikája.

Nevezetesen a geológia és fizika előadásaira mondhatom a saját, az előadások helyszínén tett számlálásaim alapján, hogy hallgatóik száma állandóan kétszáz körül járt. Szintén a magam adatai alapján a filozófia hallgatóinak számát átlag százra, a boncztanét hetven-nyolczvanra, a művészettörténetét nyolczvan-százra, a lélektanét hatvanra, az egészségtanét ötven-hatvanra, a büntetőjog bölcseletéét pedig hatvan-hetvenre teszem. A »gépek az iparban« és a fejlődéstan előadásaira, sajnos, sohasem volt alkalmam elmenni.

A hallgatók mindenütt majdnem kizárólag férfiak. A három írásbeli statisztika a boncztannál és a társadalmi mozgalmak előadásánál egy-egy nőt mutat ki. Állandó női hallgatók azonban, úgy hiszem, éppen ezeknél nem voltak. Úgy a magam, mint mások előadásainál láttam néha egy leányt vagy asszonyt, de ezeket többnyire a véletlen vagy a kíváncsiság hozta csak el és az előadások nagyobb hatást nem is tettek reájuk. Kivételek voltak azonban a geológia és fizika előadásai, a hol ismételtelen volt alkalmam látni, hogy női hallgatók nagy érdeklődést tanúsítanak. A magyarázat igen egyszerű; a geológiai előadásokat vetített képek, a fizikát pedig kísérletek tették változatossá és érdekessé. Ezek az eszközök — éppen ennél az esetnél — talán még sokkal fontosabbak, mint más esetekben. Már az előbb mondtam, hogy ezen két előadás látogatottsága aránytalanul nagyobb volt a többiekénél és ezt a tényt bizvást a kísérleteknek és vetített képeknek tulajdoníthatjuk. Nagyon fontos lesz a jövő előadások programjánál erre a körülményre különös figyelemmel lenni.

A hallgatók korára nézve a három statisztika adatai — úgy hiszem — a helyes képet adják meg. A politikai földrajz negyvennyolcz hallgatója között huszonnégy éven felül van huszonkilencz, tizenkilencz és huszonnégy között tizenkilencz. A társadalmi mozgalmak előadásánál huszonnégyen felüli hallgató van negyvenhat, huszonnégyen aluli harminczöt. A boncztan előadásánál huszonnégyen felül van harmincznégy, huszonnégyen alul huszonnyolcz. Ez a viszony a többi tárgynál sem igen változik. A huszonnégy éven felüliek mindig túlsúlyban

vannak az azon aluliak fölött — és így a legvilágosabban van megczáfolva az a munkásság »barátai« részéről néha megkockáztatott állítás, hogy a tanfolyamokban csak a fiatal, »éretlen« elemek vesznek részt.

A mi már most a hallgatók foglalkozását illeti — erre nézve, sajnos, megbízható adatok lehetetlenek. A politikai földrajzt például — a statisztika szerint hallgatta *huszonegy* kárpitos és huszonhét más munkás. Még különösebb a boncztan statisztikája, a hol hatvanhét hallgató közül nem kevesebb mint *negyvenkilencz* az asztalos. A magyarázat természetesen kézen fekszik. A politikai földrajz előadásai a kárpitosok, a boncztané az asztalosok szakegyletében voltak. A többi tárgyak statisztikája — ha megvolna — hihetőleg ugyanazt a viszonyt mutatná fel. Bizonyos, hogy ezidén a lélektant főleg a szabók, a művészettörténetet első sorban a nyomdászok hallgatták és így tovább. És ezen adatok nyomán természetesen merül fel az a további kérdés is, hogy vajjon mindezek alapján nem volna-e helyesebb, ha a tanfolyamokat nem a szakegyletekben, hanem valamely semleges, nagyobb teremben tartanák meg, a mint például ezidén a fizika előadásai voltak megtartva.

Alapos megfontolás után erre a kérdésre tagadólag kell válaszolnunk. Bizonyos, hogy a szakegyletek első sorban saját tagjaikat utalják a náluk megtartott előadásokra.

De ha szabad a saját tapasztalásaimat is előadnom, igaz ugyan, hogy a politikai földrajzra beiratkozott hallgatóknak közel a fele volt kárpitos — a tényleg megjelenőknek azonban alig tették ki egy hatodrészt. A tizennégy előadáson keresztül, a melyeket megtartottam, körülbelül húsz hallgatóm volt olyan, a ki minden egyes előadásnál jelen volt — és ezen húsz közül csak négy volt kárpitos. Én tehát nem félek a szakegyletektől — ellenben feltétlenül szükségesnek tartom azt, hogy az előadások tanrendje, az előadásokra való felhívás nagyobb mértékben terjesztessek, mint az ezidén történt. A »Népszava« ugyan minden egyes kurzus elején leköszölte kétszer-háromszor a tanrendet, de már a szaklapok nem vették azt az értesítést át — és a »Népszava« sem hirdette állandóan. Véleményem szerint nemcsak ez a sajtó útján való terjesztés volna szükséges — de nem ártana a »Szabad Lyceum« mintájára alkalmas falragaszokon is az érdeklődők figyelmét felhívni. Gyakran hallottunk panaszokat, hogy olyanok, a kik

rendkívül érdeklődtek volna a tanfolyamok iránt, egyáltalában nem bírtak róluk tudomással.

A tanfolyamok helyiségeiben tehát nem mutatkozik változtatás szükségesnek, ellenben a tanfolyamok időbeosztására ilyen változtatás talán előnyös lesz. Az ezidei kísérlet négy kurzust állapított meg — a melyek közül hármat tényleg meg is tartottak. Egy-egy kurzus, mint már említettem, — hét előadásra terjedt — tehát körülbelül két hónapig tartott. Ez a beosztás több tekintetből nem a legcélszerűbb. Mindenekelőtt hét előadás bármely tárgynak az előadására — történiék az bármily összevontan is — csak ritkán elegendő. Tapasztaltam azt magam, a ki kénytelen voltam egy kurzusra szánt tárgyat kettőre kiterjeszteni, tapasztalták ezt más előadók is, a kik többször panaszkodtak a rendelkezésükre álló idő rövidsége fölött. Még egy másik szempont is fontos ennél a kérdésnél.

Az ezidei év tapasztalatai megmutatták azt, hogy a hallgatók kontingense nem nagyon változik; két-három tárgyat átlag ugyanazok hallgatnak. A tavasszal kirándultam a fegyvergyári munkások egy majálisára, a kik között legintelligensebb és legképzettebb hallgatóim voltak. Ebből az alkalomból több asszony panaszkodott félig tréfásan, félig komolyan, hogy férjeik októbertől áprilisig hetenkint kétszer-háromszor maradtak ki este a tanfolyamok miatt. Kívánatos volna mindenestre, ha a hallgatók túlterhelését meg lehetne akadályozni, — főleg pedig nem szabad megengedni azt, hogy egy kezdő három-négy egészen különféle tárgyat kezdjen meg majdan egyidőben tanulni. Lehetetlen, hogy ugyanaz, a ki még rövid idővel ezelőtt fizikáról, biológiáról és lélektanról fogalommal sem bírt, most mind a hármat egyforma sikerrel próbálja megérteni. És nagyon helytelen, hogy rövid két hónap után, a mikor a sokféle újonnan hallott ismeret még nem is lehet megemésztve, egy új két hónapos kurzus ismét ötféle új ismeretet nyújtson. Éppen ezért helyes volna talán, a két hónapos kurzusok helyett három hónaposakat tartani — még pedig nem négyet, nem is hármat — hanem csak kettőt. Októbertől—januárig terjedne az első, januártól—áprilisig a második, mert úgy szeptember első, mint április második fele már az időjárásnál fogva is gyakran nem alkalmas zárt helyiségekben tartandó előadásokra. A két kurzus ilyenformán több lehetőséget adna az egyes előadóknak, hogy ugyanazon tárgyat alaposabban és kimerítőbben adják elő — és nem volna meg az ugyanazon

esztendőben előadott tárgyak nagy száma sem, a melyet — az előbb kifejtetteknel fogva — nem lehet előnyösnek tartani. Viszont a tanfolyamrendezésnek a lehetőség szerint meg kell akadályoznia, hogy ugyanaz a hallgató egy — legföljebb két tárgynál többet hallgasson. Erre nézve imperatív szabályokat volna legokosabb kidolgozni — a melyek betartására úgy a tanfolyam rendezői, mint a szakegyletek ügyelnének.

Az előbb felsoroltam az ezidén előadott tárgyakat. Kitűnik belőlük, hogy a tudományok minden ágára lehetőleg egyforma tekintettel voltak összeállításoknál. Ezt az egyformaságot meg kell tartani a jövőben is. Tapasztaltuk, hogy nem volt egyetlenegy tárgy sem, a mely megfelelő érdeklődést ne tudott volna felhívni. Mégis azt merném állítani, hogy a legnagyobb érdeklődést a természettudományi tárgyak keltették fel. És talán nemcsak azért, mert kísérletekkel és képekkel voltak összekötve. Magam és mások előadásain gyakran találkoztam olyan hallgatókkal, a kik az előadott tárgyhoz valami módon egy természettudományi kérdést kapcsoltak hozzá. Első sorban a geológiai alakulatok, a világ teremtése, a világ vége, az égi testek és a természeti tünemények foglalkoztatják őket. Elkerülhetetlen lesz, egy ilyen tartalmú előadást lehetőleg minden egyes kurzusnál újra megismételni, és nem hinném, hogy hallgatói érdeklődésért valaha panaszkodnia kellene.

Az ezidei tárgyak összes előadói megegyeznek abban, hogy hallgatóik érdeklődése nagy, állandó, szinte azt mondanám, hogy megható volt. Mert szinte megható volt a látvány, a mikor hatvan-hetven ember, a kik mind hosszú és fáradságos napi munkájuk után voltak, egy-két óra hosszát mozdulatlanul, szüntelenül az előadón csüngő szemekkel ültek a gyakran rosszul világított, rosszul szellőztetett helyiségekben. Az összes előadók megegyeztek abban is, hogy az egyetemi ifjúság lelkes kurucz brigádjai bizvást jöhetnének ide, lelkiismeretességet és komolyságot tanulni. Mert ez a kettő sohasem hiányzott. Lehet, hogy talán számos hallgatónál az előadások nem tudták a kívánt eredményt egészen, vagy csak részben is meghozni, de az kétségtelen, hogy a komolyság és fegyelmezettség dolgában egy hallgató ellen sem lehetett panasz.

És ezzel elérkeztünk az utolsó kérdéshez, a melyre egyúttal csak nagyon nehezen, talán egyáltalában nem lehet választ adnunk. Mennyit tanultak az egyes hallgatók? Vajjon az, a ki a fizika törvényeiről mit sem tudott, hét előadás hallgatása után

tisztában van, a hő, a fény, a hallás legelemibb ismereteivel? Vajjon az, a ki Párist Svédországban kereste, a földrajz előadásai után megtudja-e a maga helyén találni? Ezekre a kérdésekre csak feltevésekkel lehet válaszolni, bizonyosságot a legtöbb esetben nem tudunk kapni. Nem tudunk még akkor sem, ha az előadók nem várják be az előadások után a csak gyéren feltett kérdéseket, hanem ők maguk kérdeznek állandóan és tervszerűen. De ha ez az állandó és tervszerű kérdés nem is ad feltétlenül tiszta képet a hallgatókkal elért eredményről, mégis egyedüli eszköz ezen eredmény, ha csak megközelítő meghatározhatásának — és éppen ezért legyen szabad végül még erről a kérdéstről is néhány szót szólni.

Úgy hiszem, hogy az ezidei előadásoknak egyedüli, érezhető hiánya az volt, hogy a legtöbb esetben előadó és hallgatóság között bensőbb viszony nem fejlődhetett ki. Nem fejlődhetett pedig azért, mert a tanfolyamrendező-bizottság annak idején, a mikor az előadások számát, tartalmát és módját megállapította, erre az utolsóra aránylag csak csekély súlyt fektetett, és az előadónak hiányos — talán helytelen — direktívákat adott. Azt hitték, hogy elegendő lesz, ha az előadó bevezetett előadása után felszólítja a hallgatóságot, hogy adják elő kérdéseiket. Pedig az érintkezésnek ez a formája — a mint ezt a tapasztalat is bizonyította — távolról sem elegendő. A legtöbb hallgató mindenekelőtt idegenkedik attól, hogy maga, közvetlenebb impulzus nélkül, erre az általános felszólalásra tényleg kérdést is intézzen az előadóhoz. Az előadások befejezése után továbbá a hallgatóság egy része már rendesen türelmetlen és nem veszik jó néven a saját szak- vagy hallgató társaktól, hogy idejüket a maga — gyakran bizony naiv — kérdéseivel is igénybe veszi még. Mindezek ellenére az egyes előadók, majdnem kivétel nélkül kiemelik, hogy nem egyszer találkoztak igen értelmes, alapos kérdésekkel, a melyekből az előadott anyag megértésére is következtethettek. De az impulzív kérdés mindamelllett távolról sem kielégítő. A helyes rendszer — szerény véleményem szerint — az, ha az előadó teljesen a szemináriumi módszer szerint ad elő, előadását gyakran szakítja önmaga félbe kérdésekkel, a melyeket lehetőleg névvel megnevezett hallgatóihoz intéz. Szokása volt a legtöbb előadónak, hogy egyes nehezebb részek előadása után azzal a kérdéssel fordultak hallgatóikhoz, »vajjon mindenki megértette-e az előadottat«. Ilyenkor rendesen elfojtott igenlés volt a válasz.

És az előadó tovább ment. Pedig talán helyesebb volna — éppen a nehezebb részek után — a hallgatóság egyes tagjaival az előadottakat megisméltetni. Nem kell attól tartani, hogy a hallgatókat ez bántani fogja. Gúnyt vagy rideg czáfolatot persze nem szabad használniuk, még ha egészen rossz feleleteket is kapnak — de gyakran igen jó feleletekben is lesz részük és a viszony az előadó és hallgatói között egészen más lesz, mintha katedra és tanterem között semmi érintkezés nincsen. Ha a kurzusok — a fentiek javaslata szerint — három hónapra nyúlnának, idő volna arra is, hogy az előadók egy vagy két ismétlő órát tarthassanak az előadások között, a melyekre, úgyhiszem, igen nagy szükség volna.

Jól tudom, hogy mindaz, a mit elmondottam, csak igen kevés és igen bizonytalan támpontokat nyújthat az előttünk álló feladatra. De ez talán nem is baj. Régi tapasztalás, hogy a munka közben megtaláljuk a munka helyes és czélszerű eszközét is. És nem kétlem, hogy ha a tanfolyamok új formájukban a régi buzgalommal fognak folytatódni, a jövő év beszámolója sikeres és eredményes munkáról tehet majd jelentést.

Dr. Wolfner Pál.

A BALESETBIZTOSÍTÓ TÖRVÉNYTERVEZET.

A munkások baleset ellen való biztosítása. I. Rész: hazai és külföldi anyag gyűjtemény. II. Rész: törvényjavaslat és indokolás. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter. Budapest, 1903.

Két terjedelmes kötetben adta közre a kereskedelemügyi minisztérium a munkásbalesetbiztosítás anyagát és tervezetét. E külsőleg nagy igényű kötetek első tekintetre kellemes és megnyugtató benyomást keltenek. A sok papír és sok nyomtatás mintha azt akarná jelezni, hogy sok gond és sok figyelem fordult e munka felé, mintha egyúttal vezeklés és kárpótlás kívánna lenni azért, hogy a szociális politika terén oly soká kellett nélkülözni a nyomtatott hivatalos papiroost. Ez a kellemes benyomás, sajnos, hamarosan eloszlik, mihelyt a külső gyönyörködés után a belső tanulmányozásba fogunk. Az első kötet, a mely a hazai és külföldi anyaggyűjteményt öleli át, kétségtelenül szorgalmas és hasznos munka, a mely áttekinthetően foglalja össze a külföld balesetbiztosító törvényhozásának anyagát és a mely elég őszintén számol be a balesetbiztosításra irányuló magyarországi törekvések történetéről is. Ez az őszinteség annál inkább meglepő és feltűnő, mert sajnos, éppenséggel nem találkozunk konzekvenciáival a második kötetben, magában a törvénytervezetben.

A napi sajtó »kritikája« nagy lelkesedéssel fogadta a vaskos köteteket. Megjelenésük másodnapján már hasábos »bírálatokat« olvashattunk, melyek a javaslat indokolásából vett jelszavakkal egekig magasztalták a tervezetet, annak »liberalizmusát,« »munkásbarátságát« stb. Ez a gyors kritika olyan koszorúkat

előlegezett a kötetek tekintélyes külsejének, a melyekhez mi, a kik belül is megtekintettük e munkát, sajnos, nem fűzhetjük a magunk babérleveleit.

Az őszinteség, a melylyel az első kötetben találkozunk, a törvénytervezet létrejötte közvetlen indító okának leplezetlen bevallásával és az 1900: XVI. t.-cz.-nek (az országos gazdasági munkás- és cseléd segélypénztárról) bár leplezett, de azért eléggé érthető kritikájával érdemel elismerést. Ez az őszinteség mindkét irányban igen becses a javaslat bírálói számára.

A törvénytervezet története — ebben a hivatalos előadásban is — arról tesz tanúságot, hogy létrejöttét semmiképen sem köszönhetjük a fölébredt szociális lelkiismeretnek, avagy a sokat emlegetett liberalizmusnak és munkásbarátságnak. Maga a minisztérium elmondja, hogy bár már 1885-ben követelte egy munkásgyűlés a balesetbiztosítást, bár maga az országgyűlés elfogadott ugyanazon esztendőben egy határozati javaslatot, mely utasította a kormányt, hogy a munkásoknak baleset elleni biztosításáról törvényjavaslatot terjesszen elő, « bár ez a törvényjavaslat el is készült és egy enquete-en tárgyalták is — a képviselőház elé soha sem került. És nem került volna további hosszú évek során sem, ha ezt a bizonyos »munkásbarátságot«, a mely évtizedek óta békésen szundikált, föl nem ébreszti kegyetlen kézzel — a királyi Kúria. A legfelsőbb törvényszék ugyanis változtatott eddigi joggyakorlatán és több ítéletben következetesen megállapította a vállalkozó szavatosságát a balesetet ért munkással szemben, a mennyiben megfordítván a bizonyítási terhet, mindenkor elmarasztalta a vállalkozót, ha az nem tudta határozottan igazolni, hogy vétkesség vagy mulasztás nem terheli. A súlyosan marasztaló ítéletek gyors egymásutánban követték egymást, a mire szintoly gyorsan fölébredt álmából az Országos Iparegyesülettől a legutolsó ipartestületig minden vállalkozóegyesület »munkásbarátsága« és ép oly gyorsan elkészült a minisztériumban a törvénytervezet is. Mert — a mint igen őszintén mondja a minisztérium az első kötetben — »egy pillantás az ítéletekről és a munkaadókat legerősebben megterhelő balesetbiztosításra könnyen meggyőz arról, hogy iparunk lehetőleg a legterhesebb feltételekhez kötött kötelező balesetbiztosítást is szívesebben és könnyebben viselné el, mint a fentiekhez hasonló ítéleteket«.

A Kúriának köszönhetjük tehát, hogy a két évtized előtt hozott országgyűlési határozat végrehajtásra kerül. Az első kötet

ezen őszinte beismerése kellett volna, hogy nyomot hagyjon a második kötetben, a törvénytervezetben is, még pedig olyan formán, hogy nem ugyan a »munkásbarátságnak,« hanem inkább a legegységesebb igazságérzetnek megfelelően, a biztosítás — a mely, mint az előzőekből kitűnik, kizáróan a vállalkozók biztosítása a kimondott szavatosság ellen — kizáróan a vállalkozók megterhelésével építtessék föl. A javaslat indokolása emleget is olyasfélét, mintha ez így volna s a napi sajtó gyors kritikussai külön elismerést is utalványoztak ezért a »szociális nagylelkűségért,« azonban ez a közelebbi megtekintés után merő káprázatnak bizonyul. Mert igaz ugyan, hogy a balesetbiztosító szövetkezetnek főntartásához kizáróan a vállalkozók járulnak hozzá, azonban a tervezet nem a fedezetről való gondoskodásnál, hanem a balesetek kártalanításánál hátrítja a munkások vállaira a terheket. A tervezet ugyanis kimondja, hogy a baleseteket ezentúl is csak úgy mint eddig, húsz hétig a betegsegélyző pénztárak kezelteik, szolgáltatják erre az időre a táppénzt stb. Mit jelent ez? Magának az indokolásnak számadatai szerint azt jelenti, hogy (az 1901. évi számokat véve alapul) a baleseteknek 97%-hoz a vállalkozók balesetbiztosító szövetkezetének semmi köze sem lesz s az ezekért járó terheket kizáróan a betegsegélyző pénztárak fogják viselni, a melyeknek főntartásához a munkások kétharmaddal járulnak! A fönmaradó 3%-nyi baleset terhei fogják — húsz hét után! — a vállalkozók szövetkezetét terhelni. A vállalkozók biztosítása tehát *kizáróan* a Kúria által kimondott szavatosságra vonatkozik s a törvénytervezetnek sokkal helyesebben ilyen címet kellett volna adni: »Törvényjavaslat a vállalkozóknak a Kúria szavatossági ítéletei ellen való biztosításáról.«

Az erre irányuló tendenzia különben kiviláglik abból is, hogy a tervezet — a mely indokolása szerint a kötelező biztosítás elvén alapul — teljesen kizárja a kötelezőség köréből a kisipart, sőt részben a gyáripart is és csak azokra az üzemekre terjeszti ki, a melyeket a kúria ítéletei komolyan veszélyeztetetnek, lévén a megítélt kártalanítás vagy életjáradék könnyen behajtható, a mi a kisiparnál persze nincs így. Hogyan hajtsón be például egy fűlszemét vesztett munkás heti 10 koronás vagy nagyobb életjáradékot, vagy ennek megfelelő tőkét a kisiparoson? A tervezetnek erre nincs gondja. Valósággal brutálisan mellőzi a kisiparosok ezernyi munkását, mert a kiket védeni akar: a nagyvállalkozók, nem forognak veszélyben általuk.

Ugyancsak mellőzi a tervezet a mezőgazdasági munkásokat is, még pedig mellőzi az 1900: XVI. t.-cikkre való hivatkozással, a mely törvény különben kolduspénztár néven ismeretes a munkások között. Mellőzi, bár erről a pénztárról az első kötetben a többi őszinteség között szintén eléggé őszinte nem a leghízelgőbben nyilatkozni, sőt az indokolásban is reá mutat egynémely hiányára és hibájára. Az a bizonyos „liberalizmus» és »munkásbarátság» nem követte-e volna meg, hogy ez az állítólag »kötelező» balesetbiztosítás csakugyan kötelezővé tétessék ne csak minden ipari munkásra, hanem minden mezőgazdasági munkásra, illetőleg az ezeket foglalkoztató vállalkozókra is? És nem kellett volna-e most megragadni az alkalmat, hogy az oly általános ellenszenvnek örvendő »kolduspénztár» kiküszöböltessék és a biztosítás egységesen rendeztessék az egész országban? Hiszen maga a tervező mondja az indokolásban, hogy: »kívánatos lett volna ugyan, hogy a biztosítási kényszer körét a legszélesebbre szabja! . . .« Persze, ehhez siet hozzáfűzni, hogy »iparpolitikai és czélszerűségi szempontok akadályozták« ezt meg. Persze, nálunk az iparpolitika és a »czélszerűség» sajnos, mindig más utakon járnak, mint a becsületes szociális politika.

Fölötte nagy hibája a tervezetnek, hogy a munkásoknak a kártalanítások elbírálására nem juttat elegendő befolyást. Három fórumra bizza a kártalanítás megállapítását, a melyek közül az elsőfokúban a munkások egyáltalán nincsenek képviselve (ez a fórum a gyógykezelésre és temetkezőségelyre vonatkozóan végérvényesen dönt!); a második fórumban egy kinevezett bíró és két vállalkozó mellett csak két munkás ítélkezik, míg a legfelsőbb fórumban, a munkásbiztosító hivatalban, a mely szintén ötös tanácsban ítél, három a kinevezett bíró, egy vállalkozó és csak egy munkás. Hogy ilyen körülmények között a munkások jelenléte e tanácsokban pusztá formáság az kétségtelen, a minthogy az is kétségtelen, hogy e körülmény miatt a munkások ellenszenvre fogj a kísérni minden lépését e »liberális«, »szociális elfogulatlanságtól« és »munkásbarátságtól« egyaránt áthatott intézménynek.

Bírálatunkban csak a nagy szempontokat emeltük ki. Az összes félszegségek és hibák felsorolására itt nincs hely, a mint-hogy különben is e szempontok döntik el a tervezet értékét. Hogy ezt nem becsüljük túlságosan nagyra, azt a mondottak után alig kell hangsúlyozni. Egy félintézkedésekkel teli és az egyoldalú vállalkozó-álláspontot védelmező javaslat ez, a mely

életbeléptetése után csakhamar elégtelennek és rossznak fog bizonyulni, a minthogy minden eddigi „szociálpolitikai” alkotásunk, a betegségyezéstől kezdve, a munkaközvetítésig, a vasárnapi munkaszünetig, avagy a kolduspénztárig: egytől-egyig hibásnak, sok esetben egyenesen károsnak, a munkások előtt azonban mindenkor ellenszenvesnek és csakhamar »reformálandónak« azaz foltozandónak bizonyult.

Garami Ernő.

AZ IRLANDI ÚJ FÖLDTÖRVÉNY.

Az angol képviselőház a minap — július hó 21-én — törvényjavaslatot szavazott meg az irlandi földbirtokviszonyok javítására, a mivel egy régi nehéz kérdést akarnak az angolok véglegesen megoldani.

Az irlandi kérdés, mely századok óta magára vonta a világ figyelmét, az agrár-szocializmusnak egyik sajátságos jelensége. Nem lesz érdektelen a most folyó törvényalkotást és majd az annak nyomán végbemenő változásokat figyelemmel kísérni; de szükséges hozzá a helyzet fejleményeit — noha nagyobb részét közismeretű tények — röviden felsorolni.

Midőn az angol hódítók — legutóbb III. Vilmos király a XVII. század végén — az irlandi földbirtok túlnyomó részét híveik közt szétosztották, ezek csak jövedelmi forrásul tekintették a birtokot, de a föld népével nem sokat törődtek. A magyar gazdaságtörténelemben is ismert »*abszentizmus*« meghozta a maga rossz gyümölcseit. A földesúr maga nem foglalkozott a gazdasággal, nem törődött a gazdálkodás javításával; birtokától távol — Angolországban, vagy még távolabb — lakva, ott költötte el jövedelmét, és semmit sem áldozott gazdasági befektetésekre. Nem látva a bérlők életküzdélmeit, nem érdeklődött a szociális viszonyok iránt. Sőt kényelem és a jövedelem biztossága szempontjából a nagy földesurak egy-két főbérlőnek adták ki birtokukat.

A nagybirtoki gazdálkodás — olyan például, mint Magyarországon szokásos — Irlandban ismeretlen. Olyan gazda, a ki csak ezer holdon is gazdálkodik — akár a sajátján, akár bérelt földön — Irlandban nagyon kevés akad. Hanem a főbérlő apró parcellákra osztotta a birtokot és úgy adta bérbe a föld-

műves családoknak. Nem volt ritka eset, hogy a főbérlő sem akart maga a földművesekkel vesződni, hanem több alvállalkozó közt osztotta szét a bérletet s így a földművesek több kézen át megdrágítva jutottak a földhöz.

A népesség szaporodásával mindig több és több ember ajánlkozott a földek bérbe vételére és így ezek maguk verték fel kínálozásukkal a haszonbért. Ugyanaz a jelenség volt ez, a mi nálunk végbement a legutóbbi ötven év alatt a feles kukoriczaföldekkel, hogy t. i. a mindig nagyobb és nagyobb számban jelentkező felesek nagyobb ajánlattal igyekeztek egymás elől elszerezni a földet; és így lett a feles földből harmados, negyedes, majd még külön terménybeli szolgáltatást vagy munkát is ráigértek egymásra.

Minthogy Irlandban részint természeti, részint politikai okokból az ipar és más kereseti ágak keveset fejlődtek, a gazdálkodást pedig talajjavítások és egyéb befektetések nem igen termékenyítették: a nép életmódja igen alacsony színvonalra süllyedt. És mikor ebben a szűk életmódban sem bírta már a föld Irland lakosságát táplálni, megindult a kivándorlás, mely a XIX. században több millió embert vitt el onnét, nagyobb-részt Amerikába.

Oly nagy mértékű volt az elszegényedés, hogy 1838-ban törvényt kellett hozni a szegények kötelező eltartásáról. A földesúr, hogy ez a teher rá ne nehezédjék, igyekezett a szegényebb bérlőkön túladni és a ki a haszonbérrel huzamosabb ideje hátralékban maradt, azt sokan felmondás nélkül eltávolították a birtokról.

Voltak évek a múlt század derekán, a mikor a tömeges elmozdítás százezer családot tett földönfutóvá. Növelte a nyomort a burgonya-rothadás, mely 1845-ben és 1846-ban a termés nagy részét elpusztította és a népet fő élelmi szerétől megfosztotta.

Az ily tömeges nyomornál szokásos segítő akció bőkezűen jelentkezett: milliókra menő könyöradomány gyűlt össze az angol közönségtől, a kormány pedig nagy terjedelmű inségmunkával és a szegények segélyezésével igyekezett az inséget enyhíteni.

Gyökeres segítséget mindez nem hozván, az irlandi bérlők a 40-es években többféle ligát és más nyilvános és titkos szövetségeket alakítottak, hogy helyzetük javítását kivívják. A szövetkezésnek erőt adott az a társadalmi köztudat, hogy

a fennálló birtokviszonyok között nem élhet meg a nép az országában, hanem csak olyan jogrend mellett boldogulhat, mely a bérlők existenciáját függetlenné teszi a földesúr önkényétől. E függetlenítés alatt nem azt kell érteni, a mire nálunk például a jobbágyvilág reformátorai törekedtek, hogy t. i. a jobbágy személyi szabadsághoz jusson, szülőföldjéről tetszése szerint bárhova költözködhessenek, joga legyen saját maga részére birtokot szerezni stb. Irlandban a földműves személyes szabadságát jogintézmények ebben az időben nem korlátozták, hanem a gazdasági viszonyok súlya nem engedte a nép gazdasági erejének kellő kifejtését. A kik tehát e gazdasági viszonyok változtatására törekedtek, azok a földesurak rendelkező jogát akarták korlátozni tulajdon birtokuk hasznosításában.

Ezt a célt más- és másféle módon igyekeztek elérni: a vérmesebbek a föld kisajátításának szükségét hirdették, azzal, hogy Irland földje csak az irlandi népé lehet, még pedig az egész nemzet összességéé, nem pedig egyes néposztályoké. Ez kollektivista program, melynek már 1847-ben igen sok híve volt az irlandi bérlők sorában.

A mérsékeltebbek beérték oly követelésekkel, melyektől a bérleti viszonyok tűrhetővé tételét és a bérlők existenciájának némi biztosítását remélték. Az 1850-ben alakult bérlők ligája ezeket a követeléseket három pontba foglalta, úgymint:

1. hogy a mely bérlő pontosan fizeti a haszonbért, azt ne legyen szabad a bérletből kimozdítani, se a bérletet a földesúr fel ne mondhassa neki;

2. a haszonbéri összeg méltányos legyen, ne legyen kitéve a bérlők mód feletti versenyének;

3. a ki bérlő minőségben gazdálkodik egy birtokon, az a további bérletre való igényét jogosítva legyen el is adni. A liga ezeket a követeléseket a 3 F elnevezése alatt (fixity of tenure, fair rent, free sale) használta fel agitálása terjesztésére, még pedig oly sikerrel, hogy az angol törvényhozó testület mikor az irlandi kérdés rendezésére gondolt, nem vonhatta ki magát e kívánalmak teljesítése alól. Ez természetesen nem volt másképp lehetséges, mint a földesurak tulajdonjogának oly mértékű korlátozásával, a mi az európai általános jogrendtől idegen.

Mielőtt erre a lépésre határozta volna el magát az angol törvényhozás, előbb még kísérletet tett arra nézve, lehetne-e és nem volna-e jobb az irlandi bérlőket tulajdonosává tenni annak a földnek, a melyen kiki gazdálkodik.

Az 1869. évi törvény a protestáns egyháznak Irlandban fekvő javait örök áron való megvételre kínálta a bérlőknek, oly módon, hogy a vevő a vételárnak egynegyed részét tartozik azonnal lefizetni, háromnegyed részét pedig az állam hitelezi neki 32 évi törlesztésre 4% kamatra.

E törvény folytán 6057 bérlő jutott földtulajdonhoz. A tulajdonosokká váló bérlőket ez a változás kielégítette ugyan a helyzetükkel, de mivel Irlandban fél millió a gazdaságok száma, mely bérlők kezén volt, ez a kísérlet nem sokat lendített az egész ország agrárviszonyain.

A törvényhozás nem térhetett ki tehát a bérleti viszonyok javításának feladata felől.

Ezt akarta elérni az 1870. évi törvény, mely kimondta, hogy annak a bérlőnek, a ki bérletétől megválik, köteles a földesúr a birtokon emelt épület és az ott eszközölt talajjavítás értékét megtéríteni; kimondta a törvény még azt is, hogy ha a földesúr felmond a köteleességtudó bérlőnek, vagy ez maga elmegy a túlságos béremelés miatt, akkor még a foglalkozás megzavarása címén is kártérítéssel tartozik neki a földesúr. A kártérítés összegét a bíróság állapítja meg a bérlet nagyságához képest. A hol az évi bérösszeg nem haladta az évi 10 fontot, ott a kárpótló összeg az évi bér hétszereséig mehetett; nagyobb bérleteknél a kárpótló összeg az évi bérnek kevesebb-szerese volt, de semmi esetre se mehetett túl ez a kárpótlás 250 font sterlingen.

Ez a törvény mindenestre tetemesen korlátozta a földesúr szabad rendelkezés jogát, és megerősítette a bérlők helyzetét, de oly alakba volt öltöztetve, mintha a két fél szerződési szabadságát nem szorítaná meg.

A mellett ez a törvény is elő akarta mozdítani a kis- és középtulajdon birtokok létrejövetelét, a mennyiben annak a földművesnek, a ki örök áron földet vesz s a vételár $\frac{1}{3}$ -át lefizeti, a $\frac{2}{3}$ -át az állam hitelezi $3\frac{1}{2}\%$ -os kamattal 35 évi törlesztésre.

De ennek a törvénynek a kedvezményéből csupán 877 bérlő vett tulajdonbirtokot, mert kevésnek volt annyi pénze, hogy a vételár $\frac{1}{3}$ -ad részét kifizesse, s a vételárak is általában magasak voltak.

Az 1870-iki törvény biztosabbá tette a bérlő helyzetét, mert a földesúr nem egykönnyen határozta el magát a bérlő elmozdítására. De a 70-es évek vége felé a gabona-árak hanyatlása folytán a bérlők mindinkább sokallották a haszonbéri

összeget és a bérlő ligák a második F. pont (fair rent) megvalósítását sürgették. Újabb ligák alakultak a végből, hogy a mely birtokot azért hagyott el a bérlő, mert nem akart vagy nem tudott eleget tenni a földesúr túlzott béremelésének, vagy mert a régi haszonbéri összeg mellett sem tudott rajta megélni, azt a ligának egy tagja se vegye haszonbérbe.

Az irlandi agrárkérdés folyton ébren tartotta a közvéleményt. A parlamenti bizottságok, melyek e kérdést vizsgálták és tanulmányozták a korábbi agrárkövetelés (a 3. F. pont) teljesítését ajánlották. Az 1881. évi földtörvény teljesítette is ezt, de akkorra az irlandi agitáció már messzebb ment ezeknél a követeléseknél és politikai önkormányzaton kívül — a mire ez az ismertetés nem terjed ki — a föld tulajdonjogát kívánta az irlandi földművesek számára.

Az 1881. évi törvény külön bizottságot és bíróságot szervezett, mely a bérlő kívánságára revízió alá vette a haszonbérek nagyságát és 15 évre — 1881-től 1896-ig terjedő hatálylallyal — méltányosan állapította meg. Ez az úgynevezett „*first term rent*” átlagosan 18%-kal mérsékelte az akkori haszonbéri összeget. 1896-tól további 15 évre újabb revíziónak volt helye (*second term rent*) a mi körülbelül ugyanannyi újabb mérséklést jelentett.

Ez már a földesúri tulajdonjognak egészen nyílt korlátozása.

Mivel az 1881. évi földtörvény kedvezményét csak a pontosan fizető bérlők vehették igénybe, a bérlőknek egyharmad része azonban — épen a kisebb birtokokon gazdálkodók — hátralékban voltak a haszonbérrel, 1882-ben már újabb törvényt alkotott a parlament, mely szerint a 30 fontot meg nem haladó haszonbéri hátralék felét az állam kifizeti, a másik felét a földesúr tartozik elengedni. E törvény alapján 126,882 bérlő összesen 1.820,586 font sterling tartozástól szabadult meg.

A haszonbéri összeg bírói megállapítása kizárta azt a régebbi módszert, hogy a földesúr egy-két főbérlőnek adja ki birtokát s ezek adják esetleg több kézen át tovább a földműveseknek haszonbérbe. Hanem ettől fogva birtokfelügyelőt (agent) alkalmazott a földesúr, a ki a parcellák bérbeadásáról gondoskodott és a haszonbéri összeget beszedte.

A fáradhatatlan irlandi agitáció folytán most már a törvényhozás nem állhatott meg a bérleti viszonyok olyatén rendezésénél, a mi 30 év előtt kielégítette volna a föld népét,

hanem arra is kellett törekednie, hogy a bérlők szép szerével hozzájuthassanak a föld tulajdonjogához. Ezt a törekvést előmozdította az a körülmény, hogy a haszonbérek csökkenése, a bérlő-ligák erős összetartása a földesurak kívánalmái ellen, a népnek állandó elégedetlensége és időnkinti zendülései nem tették már kívánatossá az irlandi földbirtok megtartását és a legtöbb földesúr szívesen fölcserélte irlandi birtokát más állandó kamatozású tőke elhelyezéssel.

Ily körülmények közt jött létre az 1885. évi törvény, mely kimondta, hogy az állam kölcsön adja a bérlőknek az általuk megvett földnek az egész vételárát $3\frac{1}{2}$ -os kamatra 49 évi törlesztésre, továbbá, hogy a föld vételára nem lesz többé mint eddigé volt 23-szorosa a haszonbérnek, hanem csak 17-szerese. Mivel pedig most a haszonbéri összegek is országszerte sokfelé már redukálva voltak, a földművesek most sokkal olcsóbban juthattak a földvételhez. Tényleg e törvény hatása alatt három év alatt többen vásároltak földbirtokot, mint a megelőző 16 év alatt, a mióta t. i. ez a folyamat tart, hogy a bérlők tulajdon földhöz jussanak.

A birtokok vételárának kifizetésére a törvényhozás 1885-ben és 1886-ban 5—5 millió font sterlinget bocsátott a kormány rendelkezésére, mely ezeket az összegeket külön alap gyanánt kezeli.

Míg tehát egyfelől a bérleti feltételek állandóan javulnak, másfelől egyre szaporodik azoknak a száma, a kik bérlőkből a föld tulajdonosaivá válnak, ami az irlandi földbirtok-viszonyokat gyökeresen átalakítja. Hány bérlőnek ment át vétel útján tulajdonába a földbirtok az 1869. év óta 1900. évi márczius hó végéig, azt a következő szám adatok mutatják:*

az 1869. évi földtörvény alapján	6,057
» 1870. »	» 877
» 1881. »	» 731
» 1885 és 1888. »	» 23,368
» 1891. évi földtörvény alapján	29,208

Összesen 62,241

A földek vételárának kifizetésére a kormány mindössze 21,182,268 font sterlinget adott kölcsön az irlandi földműve-

* A „Neue Zeit” 1902-iki évfolyamának 19. számában (584. 1.) közölt adatok alapján.

seknek, tehát a földvásárló alapot még távolról sem merítette ki.

Ezen az úton az irlandi gazdaságoknak közel $\frac{1}{8}$ része gazdát cserélt. Az új gazdák — a volt bérlők — igen pontosan fizetik a törlesztési részleteket, a mi biztató jel arra, hogy a megkezdett módon a birtokviszonyokat akár teljesen is át lehessen alakítania.

Ezt tűzte ki czélul az a törvényjavaslat, melyet a minap fogadott el az angol parlament alsóháza. Ez a javaslat ugyanis az irlandi mezei birtok túlnyomó részét a mai bérlők tulajdonába akarja juttatni.

E végből az állam megvásárolja a földesurak földbirtokát, hogy örök áron eladhassa a mostani bérlőknek. A vételárat, a miért a bérlő földet kapja, a mai haszonbér alapján számítják ki, még pedig tekintettel arra, volt-e már és mennyire a a bérösszeg redukálva, a mai haszonbérből leütnek 10—40%-ot, a megmaradt összeget pedig 3,25%-kal tőkésítik. Ez az eladási ár, a miért a bérlőnek a birtokot az állam odaadja.

A földesúr nagyobb vételárat kap, mint a mennyit a bérlő fizet az államnak, még pedig 5—15%-kal nagyobbat, hogy a számításbeli újabb bérleszállítás valamennyire kiegyenlítést nyerjen. Minél kisebb a birtok, aránylag annál nagyobb ez a vetelári pótlék, a mit tisztán az állam fizet. Ekkép a földesúr a mai évi bérösszegnek 20—32-szeresét kapja vételár fejében.

A földbirtok összevásárlása 15 évre van tervezve. Az összes vételár, a mit az állam kifizet, számítás szerint 102 millió font sterlingre fog rúgni, az eladási ár pedig 90 millióra; a 12 milliónyi különbség az állami hozzájárulás. De azt remélik, hogy ebből sok megtérül azon a réven, hogy az állam rendőrségi, közigazgatási és bírósági költségei tetemesen csökkenni fognak Irlandban.

A vevők a föld vételárát $68\frac{1}{2}$ év alatt törlesztik le az államnak, mely a kölcsönért $2\frac{3}{4}$ %-os kamatot szed tőlük; ugyanennyit fizet ez is azon államadóssági kötvények után, melyeket ez ügylet végrehajtásához szükséges tőke beszerzése végett kibocsát. Ekkép az angol állam a maga jó hitelét átengedi a földet vásárló irlandi bérlőknek, hogy a földet, a melyen gazdálkodnak tulajdonukba juttassa.

A sűrű népességű vidékeken, a hol túlságosan elaprózódott parcellákon gazdálkodnak a bérlők, a gazdaságok összehúzását és nagyobbítását igyekeznek a törvényjavaslat előmozdítani

és a népesség egyrészét külön állami kedvezményekkel ipari foglalkozásra terelni.

Gazdasági munkások telepítésére, hogy önálló gazdák váljanak belőlük, nem terjed ki a javaslat. Sok a bérlő család a föld területéhez képest, azokat akarják kielégíteni. Hogy minél több család megélhessen lehető jó módon Irland földjén, a dublini kormány évek óta buzgólkodik azon, hogy a gazdasági ismereteket terjeszsze és a gazdálkodást belterjesebbé, jövedelmezőbbé tegye.

Ilyen módon a 35 évvel ezelőtt megindult agrár-törvényhozás elérkezett ahhoz az állapothoz, a mi az irlandi földművesek szeme előtt végső vágyuk gyanánt lebegett. Ők lesznek most már a föld urai.

Ugyanaz a törekvés, ugyanaz a folyamat ez, a mi az európai kontinensen imitt-amott a XVIII. század végén, legnagyobbbrészt azonban a XIX. század első felében a jobbágytság felszabadításával végbement. Csak a személyi lekötöttségben volt eltérés. Ebben a tekintetben az ír paraszt szabad volt, de a gazdasági helyzet jobban lekötötte őt, mint emitt a jobbágyot.

Parnell sokszor hivatkozott a poroszországi jobbágy-felszabadításra, s ilyet óhajtott Irland népe számára is. A porosz jobbágy felszabadítása — mint tudjuk — abban állott, hogy tulajdonul kapta a birtokában volt úrbéri földnek $\frac{1}{3}$ — $\frac{2}{3}$ részét, de 25-szörösét kellett érte tőkében lefizetnie annak az összegnek, a mennyit addigi pénz- vagy terménybeli kötelezettsége kített, s azonfölül elveszítette igényét arra is, hogy a földesúr építse fel és tatarozza a házát, adjon neki faizási és legeltetési jogot, segítse vetőmaggal, marhával és élelemmel rossz termés vagy állati elhullás esetén s fizesse helyette ínséges évben az adót. Ennyit az irlandi földműves is elér most.

De nem állhatjuk meg, hogy ne vessünk egy pillantást a magyarországi jobbágy-fölszabadításra. Itt t. i. minden viszontszolgálat nélkül örök tulajdonul kapták azt a földet, melyen jobbágyi minőségükben gazdálkodtak. A földesuraknak az állam adott kárpótlást. A kárpótlás csak annyiban terhelte a jobbágyat, a mily arányban viselte a közadókat. Ha van Magyarországnak erős paraszt osztálya, azt főkép ennek az agrár-törvénynek köszönheti, mely humánus gondoskodás dolgában fölötte áll úgy a porosz törvénynek, mint a mai angol földtörvény alkotásnak.

De a mint mi 40 év leforgásával oda jutottunk, hogy a kisgazdák és a földműves munkások kereseti viszonyai megromlottak és életfenntartásuk annyira megnehezült, úgy ott is — még hamarabb — be fog következni a munkáskérdés. Mert az irlandi bérlő semmivel sem jobb az ő cselédjéhez, mint az angol földesúr volt a bérlőihez. Akkor másfajta irlandi kérdés lesz, de az legalább ment lesz a felekezeti villongástól.

Szántó Menyhért.

AZ IDEGRENSZER ALAPMŰKÖDÉSE.*

A régi pszichológia az érzés, gondolkodás, akarás nevek alatt három nagy osztályát különböztette meg a pszichológiai jelenségeknek. Ennyit az e jelenségekkel szakszerűen nem foglalkozó laikus ember is megkülönböztet a mindennapi beszédben, a mi azonban ép úgy, mint a régi pszichológia ilyenét osztályozása éppen nem bizonyít a mellett, hogy az így osztályozott s elkülönített jelenségek a valóságban úgy különbözének egymástól s egyáltalán nem, hogy egymástól ilyen módon elválaszthatók volnának. Régen mutatkozott a törekvés: ezeket egyre vinni vissza. Míg az elmélkedő német pszichológusok nagy része mindent a gondolkodásra, a képzeletműködésre iparkodott visszavezetni (Hegel, Herbart), mások meg az akaratra (Fichte, Schopenhauer), addig a tapasztalati pszichológia emberei az érzésben látják a leglényegesebb jelenséget, melyre a többi mind visszavezethető volna. Így Höffding egyenesen az érzést tartja a pszichológiai élet alapjelenségének, érdekesen hangsúlyozva, hogy az elmebajok is a gondolkodás zavarainál jóval előbb, a logikus gondolkodás teljes épsége mellett az érzés, főleg a közérzés, a kedély zavaraival kezdődnek. J. Soury még általánosabban az ingerelhetőséget, az irritabilitást tartja az élő anyag érző része, az idegrendszer alaptulajdonságának.

Minthogy a pszichológiai jelenségek mind idegrendszerünk működése, ez osztályozások is a valóságban csak erre vonatkozhatnak s itt csak arról van szó, e működés jelenségeiben melyek képezik az alapjelenséget. Lássuk tehát: mi

* Ez a cikk, véleményünk szerint, nemcsak a laikusokra lesz érdekes, hanem a kérdéssel foglalkozókra nézve is annyiban, hogy az újabb kutatások némely eredményét is érinti.
Szerk.

ennek az idegrendszernek működése, alapsajátsága, vagyis mi a pszihológia alapjelensége.

Az idegrendszer nem egyéb, mint utak, pályák hálózata, mely a test külső felületét s belső részeit egy bizonyos központtal s viszont e központot a test különféle részeivel összeköti. A legfelsőbb központ az agykéreg, az agyvelő szürke felületi része. Belé futnak a test minden részéből a pályák: ezek a bevezető centripetal — s belőle indulnak a test részeibe a pályák: ezek a kivezető centrifugai idegpályák. E pályákat együtt vetítő, projektív pályáknak nevezzük. E pályák központi végeit, vagyis az agykéreg egyes tájékait, az úgynevezett kéregmezőket az agyvelőben számos pálya köti össze egymásközt. Ez összekötő pályák a kapcsoló, associatív-pályák. Az egész agyvelő nem egyéb, mint keresztül-kasul haladó vetítő és kapcsoló idegpályák bonyolult hálózatának tömege. Ez az agyvelő és csak ez.

Az egész idegrendszer, e bonyolult pályarendszer egymással össze nem kötött, csak érintkező idegsejtekből, neuronokból van felépítve. Az idegsejtek képezik a pályák kezdetét vagy végét. A sejtek plasmanyúlványai, a hosszú tengely szál-nyúlványok az idegrostokat, a pályákat. A sokszor igen hosszú ily tengelyszál nyúlvány végét a következő idegsejt nyúlványa kosárszerűen körülveszi, de csak érintkezik vele. Az agykéreg sejtjeinek nyúlványai sokszor azonban oly sokféle ágaznak szét s egyáltalán e sejtek nyúlványaik útján oly bonyolult módon vannak egymásfőle rendezve, hogy az agykéregbe jutott izgalom számtalan, a legkiszámíthatatlanabb irányban mehet tovább, főleg az egyes kéregmezők akkori izgalmi állapota s a frissen jött, új izgalom természete szerint. Mindebből látható, hogy az egész idegrendszernek, mely nem egyéb, mint egy bonyolult pályarendszer, rendeltetése a vezetés, az idegizgalom vezetése.

Ha már most e nyúlványaik útján érintkező idegsejtekből, neuronokból felépített bonyolult pályarendszer működését tekintjük, úgy találjuk, hogy a centripetal pályák a különféle ingereket felvevő, idegizgalommá átalakító különféle idegvégkészülékeikkel felveszik a külső hatást s elvezetik a központba, a hol ez rövidebb vagy hosszabb úton áttevődik valamelyik centrifugai pályára. Ez a reflex, ez az egész folyamat. Manapság általánosan elfogadott tény, hogy *minden idegműködés alap-typusa a reflex* s hogy egyáltalán *minden idegműködés alapjában véve a reflex*. A reflex bevezető centripetal pályán haladó izga-

lomnak központi áttevödése a kivezetö centrifugai pályára. Minden idegmüködés tehát nem egyéb, mint befelé haladó izgalomnak áttétele kifelé haladóvá. Minden idegmüködés csak abból áll, hogy abba a bonyolult pályarendszerbe belekerülve valamilyen hatás, behalad a központba s ott átcsap a kivezetö pályák valamelyikére. Természetes, hogy az izgalom központi áttétele nagyon különbözö lehet, a mint azt az a bonyolult pályatömkeleg, az agyvelö s a sejteknek fennebb kiemelt bonyolult egymásfölrendezödése nyúlványaik segítségével, érthetövé teszi.

Bár vannak ugyan az idegrendszer pályarendszerében alsöbbrangu központok is az agykéregnél, de ezeket csak úgy kell tekintenünk, mint továbbbitö állomásokat, míg a rendezö állomás, a kapcsoló, összerendezö központ csak az agykéreg, mert ép magyar szaktudósna, *Pándina* az érdeme, hogy kimutatta, hogy ép, egészséges rendszerben minden reflex útja az agykérgen vezet át, hogy természetes követelmény, miszerint az izgalmak áttétele az egész idegrendszeres állatvilágban a megfelelő rendszer legfelsöbb részében történjék. Az alsöbb központok helyettesíthetik bizonyos esetekben az agykérget, de az ily reflexek tökéletlenek, rendezetlenek lesznek. Az agykéreg tehát a hatalmas összerendezöje az összes reflexeknek, az összes idegmüködéseknek. Az idegrendszert alkotó nagy pályahálózatnak tehát az agykéreg a bonyolult összerendezö állomása.

A milyen fontos minden vezetés kéregbeli áttétele, ép oly fontosnak tartjuk a következö elöítélet elosztatását. A test minden részéböl futnak bevivö pályák az agykéregbe. Az ugyanazon helyről jövö pályák a kéregfelületben is egy helyen végzödnek. így valósággal az egész testet rávetítve képzelhetjük az agykéregre, a befelé haladó izgalmak kiinduló helyét tekintve. Szóval az egyes testrészeknek izgalmakat vezető pályák központja *lokalizálva* van az agykérgen. Így beszélünk, mint fennebb mondtunk, kéregmezökröl, a szem, a fül, az orr stb. kéregmezöiröl. A kivivö pályáknak is megvannak a testrészek szerint való kéregmezöi. Már most a bevivö pályák kéregmezöit, melyek inkább az agy hátsö-alsö kérgén terülnek el, elnevezték érzömezöknak, a kivivö pályákéit pedig, melyek inkább az agy elülsö-felsö kérgén terülnek el, elnevezték mozgatö mezöknak. J. Soury hangsúlyozta különösebben, hogy voltaképp nem beszélhetünk érzö- és mozgatö-mezökröl, hogy a látszat s föleg a szavak ellenére is az érzés és mozgás jelenségeit alapjukban azonos folyamatokra kell visszavezetnünk. És valóban mi csak befelé

haladó s kifelé haladó izgalomról szólhatunk s még kevésbbé beszélhetünk érző s mozgató mezőkről. Mi csak azt mondhatjuk, hogy úgy a bevívő, mint a kivívó pályák központi vége a testrészek szerint, a honnan jönnek, vagy a hová futnak, lokalizálható az agykéregben és pedig a bevívőké s kivívőké jobbára külön-külön csoportokban. Vagy pedig talán még helyesebb azt mondanunk, hogy a bevívő pályák az agy alsó-hátsó kérgébe futnak s úgy tevődnek át a központi összerendező állomásban, hogy az agy elülső-felső kérgéből futnak ki, mint kivívók. Igenis, a pályák lokalizálhatók, de csak ilyen módon, hogy itt és itt van központi áttételük. Nem helyes tehát érző-, mozgató mezőket különböztetni meg, de helyes bevívő, kivívó pályák mezeiről beszélni, vagy talán a leghelyesebb volna *bevetítő* és *kivetítő kéregmezőket* különböztetni meg.

Mert egy-ugyanazon izgalom az, a melyik bejön a bevívő pályán s végig csap a központi összerendező állomás bizonyos kapcsoló pályáin s rácsap valamelyik kivívó pályára. Az izgalom nem különbözik, mindenkor csak idegizgalom. És hogy mennyire összefügg és mennyire el nem különíthető a befelé haladó izgalomtól a kifelé haladó, szóval az, a mit a közönséges beszédben annyira szétválasztunk s oly élesen iparkodunk elkülöníteni, az érzés és mozgás jelensége, erre kitűnően felel *Hering* éppen egy újabb értekezésében *A centripetal idegek épsége mennyiben feltétele az akaratlagos mozgásnak** czímen. A környéki ingerlések megsemmisülése — szerinte — az akaratlagos mozgások teljes kimaradását vonja maga után, legyenek bár az idegközpontok ingerelhető állapotban s legyenek bár a cenzifugál idegek még oly jó vezető képességben is. A bevezető utak sérüléseivel gyarapodnak a mozgásbeli nehézségek, szóval a mozgások közvetlen összefüggésben vannak az érzés izgalmakkal. Tehát az akaratlagos mozgások is, melyekről azt hiszik a laikus felfogásban, hogy önálló iniciatívák, vagy legalább is képzetkapcsolások, lelki műveletek eredményei, alapjában véve, bár sokszor sok kapcsoláson is haladva át, érzéki izgalmak központilag áttevődött folytatódásai. *Sollier* még azt is kimutatta volna, saját állítása szerint, hogy oly egyénnek, kinek érzéki benyomásait megsemmisítjük, emóciói, felindulásai, lelki indulatai sincsenek. Tehát nemcsak a mozgás, hanem maga az érzés, mint érzelmi állapot is szorosan össze-

* Dr. H. E. Hering: In wie weit ist die Integrität der centripetalen Nerven eine Bedingung für die willkürliche Bewegung.

függ az érzéki benyomásokkal. A gondolkodás pedig nyilvánvalólag csak az érzéki benyomásokból épülhet fel, hisz csak régebbi ilyenek kapcsolásaiból áll s mint ilyen az érzékektől jött izgalomnak csak központi átfutását teszi ki a bonyolult kapcsolattömkelegeken.

Minden mozgást eredetileg bizonyos érzés vált ki. Legelső mozgásainkat is, melyek az első életjelek gyanánt tűnnek fel, bizonyos külső hatások előidézte érzések váltják ki és éppen kellemetlen, fájdalmat okozó érzések. Így első sorban lélegzésünket is, a túlságosan felszaporodott szénsavnak a vérben az agy bizonyos, lélegző központnak nevezett részét kellemetlenül izgató hatása váltja ki. Hasonlóan ily kellemetlen érzések váltják ki az első mozgásokat a táplálék után.

Szabad-e azonban, szorosan a természeti tények nyelvén szólva, e két működést, mely elválaszthatatlan folytatását képezi egymásnak a valóságban, újból felvetjük, szabad-e elválasztanunk. Hisz egyugyanazon fajta izgalomról van szó, mikor a központ felé halad, mint érzés, s mikor a központon keresztül menve kifelé halad, mint mozgás-izgalom, egyugyanazon fajta izgalom átplántálódásáról van szó. Az egész érzés-mozgás, a visszahatás egész folyamata a legnagyobb valószínűséggel nem áll másból, mint bizonyos idegsejtek anyaghasonításából, melynek ez után változott fizikai (valószínűleg villamos) sajátosságai hasonlókat indítanak a következő sejtben s így itt is anyaghasonítást hoznak létre és így tovább. S az idegizgalom illetén terjedése azonos az érző, a mozgató pályákon egyaránt. Lehet-e már most szétválasztanunk? Bizonyára nem.

Nem is beszélhetünk tehát, mikor az élő szerves anyagot, az élettelen, szervetlen anyagtól különösen meg akarjuk lényegében különböztetni, sem érző anyagról, sem mozgó anyagról, hanem csak *visszahatás visszahatékony anyagról, matéria reagibilis*-ről. Ez a fősajátság az élő anyagnak.

Íme, mivé lett a régi pszichológia s a laikus ember hármasság beosztása: az érzés, gondolkodás, akarat a pozitív tudomány világító mécse előtt. Az érzésnek megfelelő valóság, mit e szó alatt értünk, a bevívő pályán befelé haladó izgalom, a gondolkodásnak megfelel a központi kapcsoló pályákon haladó izgalom, az akaratnak a kivívó pályákra, vagy csak mezőikre átcsapott izgalom. Természetesen ezek csak nagyjában felelnek meg egymásnak, a minthogy e három kifejezés is oly ingatag használatú, hogy sokszor egyének szerint is mást jelent.

Mi tehát az idegrendszer működése, a reflex? Hatásoknak átvezetése, mert hiszen láttuk, hogy az izgalom csak egyféle lehet. Ezért mondja J. Soury is, hogy nem lehetnek külön mozgató sejtek, pályák az idegrendszerben, hogy az idegsejtek egyetlen s egyedüli sajátága az ingerelhetőség, az irritabilitás, ennek csak különös esete az érzés, vagy a mozgásinger. Ezért vezeti vissza mindkettőt az irritabilitásra. Mindenképpen tehát itt csak hatások átvezetéséről van szó, csak ez az idegrendszer működése. Tekintetbe véve a környezetet is s így tekintve az élő anyagot, a szerves egyént a saját környezetében, e hatások átvezetése voltaképp visszahatás a környezet hatásaira. Az idegrendszer működése tehát visszahatás, alapsajátága visszahatásra való képesség, mondjuk *reagibilitas*. Ez tehát minden idegrendszernek alaptörvénye.

Felettébb fontosnak tartjuk ennek kiemelését, az elsőrangú, a lényeges vonás kiemelését a mellékesekkel szemben, ép úgy a milyen fontosnak tartja Le Dantec s kell mindnyájunknak vele együtt tartanunk, annak kiemelését, hogy a sejtek életében az elsőrangú, az elsődleges jelenség az anyaghasonítás, szóval a kémiai jelenség; az összes egyéb fizikai jelenségek csak kísérői ennek az alapul szolgáló fundamentális jelenségnek, a kémiai jelenségnek, csak ebből folynak, ennek következményei, ennek az anyaghasonításnak.

Így minden idegrendszer működésének is alaptörvénye, fundamentális működésbeli képessége a *reagibilitas*. Mi e szót természetesen fiziológiailag értjük. De nem tehetjük, hogy meg ne jegyezzük, hogy ép úgy érthetjük kémiaiilag is, hiszen Le Dantec nagyon valószínűvé tette, hogy az egész idegvisszahatás bizonyos sajátos indítások által idegsejtről idegsejtre tovább plántált kémiai reakciókból áll. Ez egyszersmind lerontja azonban azt a sarkalatosnak s áthidalhatatlannak vélt különbségtételt a szerves és szervetlen anyag között. S valóban csak azt mondhatjuk, hogy a szerves élő anyagot *sajátos reakciókra képes reagibilitása* jellemzi, melyhez sajátos szerkezeti s szerkezeti elrendezettség szükséges, de különben semmiképpen sem lehet oly élesen elkülönítenünk a szervetlentől, ha csak nem használunk olyan élő, érző, mozgó anyag kifejezéseket, melyek azonban már a tudomány jelenlegi állásánál is kémiai s fizikai egyszerűbb alapjelenségekre vezethetők vissza.

Matéria reagibilis, ez az élő anyag első sorban, s ennek az élő anyagnak ép az a része, rendszere, mely megint az egész

szervezetnek legreagilisabb rendszere, az a része az idegrendszer. Minden idegrendszer fő sajátása, fő törvénye tehát a *reagibilitas*, képesség idegvisszahatásokra.

Az egysejtű állatoknál, a Protozoáknál meg van e reagibilitas magában annak az egy sejtnek a protoplasmájában; a magasabbrendű állatoknál külön szerv vette át e működést s ez az idegrendszer. Idegrendszerén kívül nem reagibilis az ilyen állat, vagyis idegrendszerétől megfosztva képtelen mindennemű visszahatásra, reakcióra a környezettel szemben s így azokra is, melyek legközvetlenebbül élete fentartására szükségesek. Az ily magasabbrangú állatnál a különféle sejtrendszerek, szövetek közt megoszlottak az egysejtű őállatnál együtt található életműködések, megoszlottak pedig a munkafelosztás természetes elve szerint. A különféle szervek különféle munkásságát egymással és a külvilággal összeköti s kiegyenlíti ép az idegrendszer a saját mindenoldalú örökös reagibilitásával, melyet egyaránt izgat a külvilág a szervezetnek szükséges dolgokkal, s az egyes szervek szükségleteikkel, működésük zavaaraival. Nyilvánvaló, hogy az idegrendszert olybá kell tekintenünk, mint a mely a magasabb rangú állatoknál átvette az egysejtű állatok plasmájának érző, ingerelhető, reagibilis szerepét. A hogy elkülönültek az ily magasabbrangu állatban az egy sejtéből, a különféle sejtrendszerek, a szövetek, úgy elkülönültek az egy sejt complex működéséből a különféle szerveknek megfelelő különféle működések.

Az idegrendszer működése tehát a visszahatás. Ez a visszahatás a külső vagy belső, de bevivő pályán érkezett izgalomra izomösszehúzódással vagy mirigykiválasztással felel, azaz rajta áttevődik az az izgalom oly kivivő pályára, melyen vagy izomkontrakció, vagy valami kiválasztó szervben kiválasztást idéz elő s ép ez az idegrendszer különös sajátossága, ez a reagibilitas, hogy a központba jövő izgalomra kontrakcióval vagy kiválasztással felel.

Hogy hogy történik ez a visszahatás, az izgalomáttétel, pozitív tudásunk nincs róla. Sok rokonyonás a villamos indításhoz analóg ideges indításra engednek következtetni az egyes neuronok érintkező nyúlványai közt. Nagyon kedvezni látszanak ennek az idegsejtek protoplasma nyúlványainak el ágazó dásai, melyek kosárszerűen veszik körül a következő idegsejt nyúlványának végződését. Félix Le Dantec, ki az »Élet új elméletéről« szóló munkájában ép az egyes sejtek elemi életével foglalkozik

behatóan s a sejt életének alapjelenségét az anyag hasonítás kémiai jelenségében látja, melynek a fizikai jelenségek csak kísérő, velejáró tünetei volnának, a következőképen gondolná az idegrendszer működését: Egy idegsejt, vagy mint ő mondja plastid, azaz plasmatest nem tökéletes plastid, mert magában nem képes működésre, azaz anyag hasonításra. Szükséges hozzá külső inger vagy egy szomszédos plastid hatása, hogy anyagkicserélődések jöjjenek létre valamely idegplastidban. Az ily anyag hasonító idegsejt anyagait természetesen a vérből meríti. Az anyagkicserélődések csak a plastid területén történnek és csak az e plastid elemi életével, azaz anyag hasonításával járó fizikai jelenségek hatnának a szomszédos plastidra pl. villamos áram indítása alakjában.

A külső inger tehát, Le Dantec szerint, mint mechanikai hatás a környéki szövetekben vegyi visszahatásokat hoz létre, melyben a következő idegsejt tengelyszála is osztozik s valami új anyagot hozván magába az idegsejtbe, anyag hasonításra, elemi életre kelti. Ez elemi életet kísérő fizikai jelenség indítólag hat a szomszédos plastidra s ép úgy vegyi visszahatásokat idéz elő benne, mint előbb a külső mechanikai hatás a környéki szövetekben. A visszahatás a sejtről átterjed a környéki elemre is pl. az izomsejtekre s ezeknek anyag hasonítása eredményezi az összehúzódást.

Az idegrendszer bonyolult központi összerendező állomásán, az agykéregben az idegsejtek protoplasmanyulványai számos más idegsejttel állnak az érintkezés, contiguitas viszonyában s így a reflexek központi áttétele igen különféle lehet a nagyobb vagy csekélyebb ellentállású irányok szerint. Mert ha itt a villamoshoz hasonló ideges indítást tételezhetünk fel, az mindenesetre bármely irányban a távolság négyzetével fogyva egyformán fog hatni, csakis ott fog azonban leghamarabb indításával anyag hasonítást előidézni, a hol már erre megfelelő viszonyokat talál. Ha a központba került izgalom egyformán terjed minden irányban, energiája leghamarabb ott fog érvényesülni, a hol már járt volt, a hol járt utat talál. Ez lesz a legcsekélyebb ellentállású irány t. i. a legjártabb út. *A legcsekélyebb ellentállás így szabja meg az izgalom útját a központi pályatömkeleghen.* Ezt értik a legcsekélyebb ellentállás elve alatt.

Az egyes ilyen pályakapcsolatok azonban csak lassan fejlődnek ki az új egyénben. Ezek kifejlődését, mintegy kiépü-

lését nevezik a németek *Bahnung*nak. A tanulás és tanítás, szoktatás, nevelés nem egyéb mint ily új kapcsolatok kialakulása, új reflexutak, új pályák kifejlesztése. Az emlékezetben való megtartás ép a pálya kijártsága fokától függ. A szokás hatalma az ily pályák kijártságát, a hozzájuk való megrögzött ragaszkodást jelenti. A reflexutaknak így egész egymásfölé rendelt hierarchikus rendszere fejleszthető ki, melyek újabb és újabb bonyolultabb kapcsolatokkal megakadályozzák előbbi kapcsolatok érvényesülését. Ezt teszi a nevelés. Ezen alapszik az egész nevelés. A nevelés oly tervszerű, célzatos beavatkozás az agyvelőre, erre a központi pályáösszerendező tömkelegre, hogy bizonyos pályák így s így kapcsolódjanak, s hogy e kapcsolatok állandóakká legyenek.

Mindebből igen természetes, hogy az egyes egyének szerint végtelen sok eltérés, változat képzelhető e központi pályakapcsoló hely, az agyvelő pályáinak útjaiban, lefutásaiban, melyek az egész egyén életét megváltoztatják. Apró különbségek e központi kapcsolatokban hatalmas különbségeket hozhatnak létre a szervezetekben. Így az egyéniség ép az idegrendszerrel függ első sorban, ennek pályarendszerei s kapcsolatai sajátos összetételétől, mely lassan-lassan alakult ki az egyén élete folyásában s így ha Le Dantec azt mondja, hogy a felserdült ember mindannak eredménye, a mit azóta tett, hogy pete volt, olyanok szervei, a hogy használta, úgy legfőképpen áll ez az idegrendszerre, mert hisz ez az egész szervezet vezetője, s tekintve ezeket a sokszor nagyon sajátos, egyéni pályakialakulásokat, az ember igazán múltjának alkotása, a szó tegteljesebb értelmében.

Összefoglalva tehát: az idegrendszer az egész testet behálózó pályarendszer, mely bevívó és kivívó pályákból és ezeket a központban összekötő kapcsoló pályákból áll. A bevívó pályák a bevetítő mezőkre futnak a központban s oda vetítik az egész testből jövő izgalmasokat; a kivívó pályák a kivetítő mezőkről indulnak a központból s onnan vetítik ki az egész testbe az izgalmasokat az izomműködéshez vagy mirigykiválasztáshoz. A bevetítő mezőket a kivetítőkkal a kapcsoló pályák, vagy ereszték-pályák kötik össze a központban. A bevetítő s kivetítő pályák alkotják a vetítő (*projectio*) mechanizmust, a kapcsoló pályák a kapcsoló (*associatio*) mechanizmust. A vetítő mechanizmus be- és kivezeti az izgalmasokat; a kapcsoló mechanizmus tömkelegre átteszi a bevívó pályák izgalmasait a kivívó

pályákra. Fősjátsága már most e kettős pályarendszernek, hogy átvezet, átveszt izgalmakat és pedig azáltal, hogy bevívó pályán jövő izgalmat áttesz a kivívó pályák valamelyikére, visszahatást hoz létre a szervezet részéről a környezettel szemben, — fősjátsága tehát a visszahathatóság, a reagibilitas.

Dr. Pekár Károly.

SZEMLÉK.

A nőemancipáció beszámolója.

Die Frau im 19. Jahrhundert, Von Therese Schlesinger-Eckstein. 1902. Aufklärung. Berlin.

A feminista-mozgalommal szemben a társadalomtudomány álláspontja homályos és tétova. A felhők megálltak e probléma felett és csak nem akar tisztulni. Még nem tudjuk emlékezetünkben egészen kitépni a középkori virágregék ezüst-rímeit s a napkeleti asszonyok utolsó fátyolfoszlányait meglepődve keresi szemünk. Az egykor térés udvaraikon, öreg gesztenyefák alatt varrogató leányzók eljárnak görnyedni a gyárba. A mesterek asszonyai imhol előkerültek alacsony ablakaik muskátlicserepei mögül. Darab idő óta halkabban énekelnek és csendesebben tánczólnak a falusi fonókban. Estelenkint a gyárvárosokban csoportosan térnek haza az ipartelepek és üzletek gyenge-mellű, piszkos és fátadt munkásnői. Keresed közöttük a régi idők egyszerű falusi asszonyát? Hiába. A nagyvárosok üzleteiben, műhelyeiben, irodáiban, egyetemen, klinikán és laboratóriumban asszonyokkal találkozunk, kik nem hasonlítanak anyáinkhoz és csak ritkán juttatják eszünkbe a renaissance Madonna-képeit, vagy Magdalénát, a bűnökben megtörtet. Beatricét, Laurát, Gretchent nem ismerjük fel a nyírott hajú, sápadt rabszolgákban, kik túlságosan emlékeztetnek saját magunkra. *Ouida* cikkeire kell gondolnunk, melyekben tiltakozik az Appeninek turbinái ellen és visszaköveteli az ódon olasz városok pusztuló sikátorait, a kopaszhatú, elhagyottan füstölgő Vezúvot, a vasút nélkül szűkölködő Szicziáliát, a gőzhajók helyett a tűnő vitorlásokat és a szélmalomokat a pásztortüzes rónákra. Az érzések e nehéz kövei, a hagyományok érczes aggodalmai a nők harczával szemközt rejtettebb és ismeretlenebb rétegekbe nyúlnak le, mint legtöbb szociális meghasonlásunk, hiszen itt a legősibb társadalmi differenciálódás megrendülése forog szóban.

Schlesinger-Eckstein Teréz füzete a feminizmus XIX. századbeli haladásáról csoportosítja ügyesen a rendelkezésre álló adatokat. A mit a magából fűz hozzá — logika, okfejtés, következtetés — elég sekély, zavaros és szubjektív. A mai feminista-mozgalom kezdőpontját Észak-Amerika függetlenségi nyilatkozatának idejére teszi. 1776-ban az U. S. első elnökének neje, *Abigail Schmitt-Adams* így ír férjének: „Ha a munkában lévő új alkotmány nem veszi alaposan figyelembe a nőket, akkor forradalomra szánjuk el magunkat és nem ismerjük el magunkra kötelezőnek a törvényt, mely számunkra sem szavazati jogot, sem képviselőt nem biztosít.” Mindazáltal a nők közjogi kizártsága forradalom nélkül vált teljessé az Unió államaiban, kivéve New-Jerseyt és Virginiát, melyek megadták a nőknek a választói jogot. Néhány évvel utóbb a francia forradalom zavaros hullámcsapásai sodorják felszínre a feminizmus kérdését; 1789-ben egy sereg francia asszony fordul a nemzetgyűléshez: „állítsák helyre (!) a férfi és nő közötti egyenlőséget, engedjék a nőket foglalkozást keresni és dolgozni és nyissák meg előttük a pályákat, melyekre képességeik alkalmasakká teszik őket.” *Olympe de Gouges*, *Louise Lacombe* stb. 17 cikkelybe foglalják a nők jogait és a következő indokolással terjesztik 1793-ban a commune elé: „ha megadták a nőnek a jogot, hogy vérpadra lépjen, engedjék rálépni a szószékre is.” A forradalmi kormány azonban az „erkölcs” nevében felosztatja a női klubokat és börtönnel fenyegeti a feminista egyesületek tagjait. De a nőemancipáció eszmélkedése átszivárgóit az alkonyodó század nem egy mély gondolkodójának irataiba. *Condorcet* egyik könyvében erőlesen védi a nők jogait, 1792-ben *Mary Wollstonecraft* ejti gondolkodóba London előkelő köreit könyvével, melyben a leánynevelés reformjából indul ki és felfejti a nő-kérdés összebogozott szárait. Mai elemi erejét a feminizmus mégis az angol ipari forradalomtól nyerte. A piaci termelés, a gyáripar és nagykereskedelem a nők százezreit hódítják el a konyhából, a rokka mellől, a házi teendőktől. A nagyipar vásznat, szövetet, szappant, gyertyát nagy tömegekben gyorsan termel és a házi teendők jelentős részét teszi meghaladottá és feleslegessé. A régi világ esteledik, erényei hervadoznak, eszményei fakultán perdülnek alá.

A híres „jó háziasszonyok” megritkulnak, már nem emlegetik őket oly sűrűn s annyi elragadtatással, nimbusuk halványodóban. A háztartás, melybe ezernyi ismeretlen kéz kontárkodik, megdrágul. Ugyanakkor a férfiak ezrei válnak munkálatlanokká, a kézi-mesterségek tipikus fajtáit is — minők a szabóság, cipészesség, papíripar, könyvkötés — kiragadja a nagyüzem a műhelyeikben jámborul elpiszmozgó mesterek kezéből. A nő kénytelen kenyér után látni, mert a férfi süllyedő munkabére nem elég a megélhetésre. Magára marad a proletáraszony háztartása és a bezárt szobákban elhagyott gyermekeik ágyacskáik állanak, mint sok-sok, zátonyra jutott, gazdátlan csónak. Már 1809-ben Massachusetts államban 87 mechanikus fonoda áll fenn, melyekben

66 ezer munkásnő dolgozik. 1839-ben Anglia 419,560 gyári munkásából 242,296 nő. 1841-től 1891-ig az ipari munkában alkalmazott férfiak száma 53, a nőké 221%-kal emelkedik. A textilgyárakban olykor 37° C. mellett dolgoztak, a por mindent vastagon ellepett és a munkásnők bokáig jártak a vízben. Felszökken a gyermekek halálozási %-a s a női szervezet csak romjait tudja megáldozni az anyaság számára. Olvasván a manchesterismus munkásasszonyának sorsáról, Anatole France mondására kell gondolnunk: „vegyétek jól szemügyre a gyárvárosok sikátorait vagy szállj átok le a bányák mélyére és olyat fogtok látni, a minőnek a legvadabb teológus sem képzeli a poklot.”

1844-ben hozzák Angliában az első törvényt a munkásnő védelmére. Sokáig marad írott mulaszt ott is, míg a kontinens törvényhozásait e kérdés a legújabb időkig alig foglalkoztatta. Nevezetesebbek az Európa-szerte megalakuló betegsegélyző-pénztárak, melyek többkevesebb erővel védik a beteg nőt és az anyaságot. De a társadalmi erők törvényszerűsége *saját* eszére, kezdeményezésére és kitartására ösztönzi a munkásnőt is. Valóban, a hol a munkásnők szakegyletekben csoportosulnak, helyenkint *alacsonyabb munkaidőt* sikerült kivívniok, mint a mennyit a törvény számukra engedélyez. Szervezésök azonban — főleg az alacsonyabb munkabérek és az otthon végzett szakmáymunka miatt — bajosabb, mint a férfiaké. Ugyané körülmények, valamint közjogi kizártságuk nehezítik meg a munkásnők politikai szervezését. Ma már lehetetlen arra gondolni, hogy a lavinásan növekvő női-munkát ki lehessen irtani. Nagy-Britannia, Ausztria, Német-, Francia- és Olaszország gyáripára 81 millió munkás között 27 *millió* nőt foglalkoztat, magában Ausztriában 12 millió ipari munkás közül 5 millió nő.

A polgári társadalom feminismusában tagadhatatlanul szintén teremtő hatású a gazdasági rend megváltozása. De e hatás itt, és ez a körülmény szerzőnket, úgy látszik, nem érdekli, még sem annyira elsőrendű, mint amott. Az antropologikus különbség itt tisztábban, idegen erőktől kevésbé zavarva jelentkezik, az osztályharcz dissonanciája megszűnik. Érdekes jelenség ragadja meg figyelmünket Amerikában. Erről Schlesinger-Eckstein asszony füzeté szintén mélységesen hallgat. Értjük a háztartások lassú differenciálódását. A haladó gyáripar magas munkabérei s az öntudatra ébredt proletariátus irtózása a személyes megkötöttségtől Észak-Amerika középosztályának mind lehetlenebbé teszik a cseléd tartást. Minthogy pedig a középosztály asszonyainak jelentős része van kenyérkereső pályán, a szétzúlló háztartások teendőit egy-egy városban szakma-szövetkezetek vállalják el, melyeknek munkásai és munkásnői — automobilon és szállító-liftek segítségével — gyűjtik össze és szállítják vissza tisztán az elmosandó edényeket, a fehérneműt, a szőnyeget, a ruhákat stb. és elvégzik a takarítást, úgy, hogy a cseléd tartás jórészen tárgytalanná válik.

Amerikában immár tömérdek női közép- és főiskola van. Az U. S. területén 300,000 tanítónő működik, ezek közül 900 középisko-

lákban és egyetemen. 1849-ben nyerte el az első amerikai orvosnő oklevelét, 50 évvel utóbb 4555 orvosnője van Észak-Amerikának, míg a lelkészi pályán 1250 nő működik. Ausztrália női előtt is nyitva minden iskola. Angliában 1873—74-ben két női-egyetemet állítanak fel, a nyolcvanas évek végén további kettőt, a férfi-egyetemek közül azonban csak kettő nyitotta meg kapuit a nők előtt. Jelenleg Angliában 100 orvosnő működik. Franciaországban 1860 óta járnak nők az egyetemre, rövid idő óta ügyvédek is lehetnek. Svájc egyetemeit 1867 óta nyitják meg a nőknek s ez úton számos politikai száműzöttnek, köztük korunk legmagasabb női típusainak. Az orosz kormány a szellemi munkások hiánya folytán már 1861-ben megnyitja nők számára az egyetemet, de a nihilizmustól való félelem ezt a szabadelvűséget sűrűn csorbítja. Svéd-, Olasz- és Spanyolországban, valamint Belgiumban, Németalföldön és Portugáliában minden egyetemi pálya szabad a nők előtt. 1884-től haláláig a stockholmi egyetemen tanított Szonja *Kovalevszka*. Németországban 1891 óta szerezhetnek nők orvosi diplomát, Ausztriában is csak orvosi és bölcsészeti oklevelet, míg középiskolát ma is csupán magánúton végezhetnek.

A politikai jogok még mindig mostohán fogadják be a nőt. Észak-Amerika négy államában úgyszólván teljesek közbizottságok, továbbá Dél-Ausztráliában. Új-Zélandban pedig cselekvő választói joguk van. (A nőkre annyira kedvező legújabb fordulatról, a szövetkezett Ausztrália földjén közjoguk fényes győzelmében csúcsosodik, szerzőnk még nem emlékezhetik meg.) Angliában 1867-ben J. St. *Mill* követeli a nők politikai egyenjogúságát, azonban maiglan csak Man-szigetén van az adófizető nőknek cselekvő parlamenti választó-joguk. A többi testületekbe (közégtanácsok, — municzipiumok — s a britt földön oly fontosnak elismert iskolaszékekbe) választanak az angol nők, de nem választhatók. Európa többi országainak női, kivéve némiképp a skandináv államokat, politikailag napjainkban is jogtalanok.

A nők sokkal megalázóbb *magánjogi* alárendeltségét csak újabban kezdik ki a küzdelem hullámai, nevezetesebb eredménnyel Angliában és az új német polgári törvénykönyvben, mely a férj es asszony vagyoni függetlenségét szilárdabban biztosítja.

A női agy és idegrendszer sajátos, részben még ismeretlen energiát rejt magában évezredes akkumuláltságban. Soha nem sejtett finomságok, áldozatkészségek és erők jelentkeznek, melyekről azt hittük eddig, hogy csak a szerelemben, az anyaságban és a hitvalló rajongásban tökéletesek. Elapadt ősi források fakadoznak, melyekről pozitívitasban felnövekedett tudatunk gögös gúnynyal hallgatta a fakult hajdani meséket és a színes jövőndő sejtelméit. A megcsúfolt utópiák már jelentkeznek a könyvesházakban és laboratóriumokban s a szivárgó könnyek nem hátrálnak a górcsőtől, mely megállapítja, hogy minden igazság, minden teljesülés könny volt valaha. Még meghatottsággal,

de már tárgyilagosságra való törekvéssel hallgatjuk, a mint egy fényestollú párisi feminista nő felesküzik a Faust-bátorságra:

„ . . . uns in die Welt zu wagen,
Der Erde Weh, der Erde Glück zu tragen,
Und in des Schiffbruchs Knirschen nicht zuzagen.”

Az antropológia megállapította a születet prostituált nő típusát. Ideje, hogy a tudomány befogadja végre a modern nők egy kategóriájának vele születetett társadalmi áldozatkészségét. Nincs könnyebb módja a tudománycsinálásnak mint egyszerűen elhanyagolható kivételnek minősíteni mindazt, a mi nem illik bele kiczirkalmazott rendszerünkbe. Már Goethe gúnyos szemében is ez az ismertető jele a „*gelehrter Herr*”-nek. A szociológia számára a prostituált nőnél nem kevésbé tanulságos az orosz nihilista leányok típusa, vagy azoké az angol ladyké, a kik — mint szerzőnk említi — fáradalmas tanfolyamokon képezik ki magukat, hogy elmeihessenek betegápolóknak a szegények közé.

Újabb időben járvány a társadalmi áldozatkészség kicsinylése. Valószínű, hogy e járvány kiinduló pontja a történelmi materializmus és az osztályharcz elméleti merevsége. Jól esik ezzel szemben Krapotkinnak a kölcsönös segítségről, mint társadalmi ösztönről írt könyvére utalnunk, melyet lapunk előző számában *Batthyány* Ervin ismertetett. Úgy tetszik ez ösztön fokozottabb mértékben jelentkezik a női nem egy részében, a mely a szerelemre és anyaságra való képességét mindazáltal nem vesztette el. Ha igazságosak vagyunk, látni fogjuk, hogy a szerelem és anyaság nem azokban a nőkben veszendő, a kik a társadalom számára hasznos munkát végeznek, hanem sokkal inkább azokban, a kik nem tesznek semmit. Ez utóbbiak számára ismét csak a forradalmian változó gazdasági rend hozhat megváltást. Egy kollektívizmus felé igyekvő társadalom hihetőleg nemcsak az éhezőkön segít, hanem a túlságosan jóllakottakon is, nemcsak a kérget törli meg, hanem a puhaságot is megedzi. A gazdasági rend megváltozása azonban — és ezt a szociáldemokraták sűrű objektivitás-hiányukban nem igen hajlandók bevallani — a feminizmus kérdéséből csak a gazdasági elemet küszöböli ki. Még mindig fenmarad a női szervezet a maga periodismusával és különös szerelmével, melyre idegei, agysejtjei, vércseppjei, egész szervezete és életfolyamata annyi erőt vonnak el minden egyébtől. A jelen nemzedéktől öntudatlanul elterelik a nőt jövő generációk törekvései és szenvedései.

De a társadalom berendezése, nevezetesen a technika vívmányai egyre több és több fizikai munkát pótolnak agyunk és idegeink munkájával. Ennek folytán mindnagyobb lesz azoknak a nőknek a száma, a kiknek agya és idegrendszere a fejlődés mentül hasznohajtóbb fokát éri el. Egy részök ez által képtelen lesz az anyaságra, más részök azonban — és hihetőleg ez az *új asszony* egészséges és marandó típusa — meg fogja találni a *szent eklekticizmust anyaság*

és egyéniség között. Ne kicsinyeljük az eklekticizmust: az élet, az igazság, a megvalósulás mindig eklektikus.

A darwinista fejlődésvonalnak van egy homályos pontja. Az adott körülmények között alkalmas új szervek keletkezéséről szóló tanítást értjük. Hogyan van az, kérdik *Darwin* ellenesei, hogy az új szervek keletkezése és elhalása nem egyszerre történik, hisz ez felelne meg az alkalmazkodás törvényének? Miként egyeztethető meg az alkalmazkodás törvényével, hogy bizonyos fajok hosszú generációkon keresztül hurczolnak magukkal egy keletkező szervet, egy apró színfoltot, melynek ők még sem védelemben, sem támadásban hasznát nem veszik? A társadalom fejlődésvonalában ilyen homályos pontok az *úttörők*, a *vértanúk*. A társadalmi organizmuson ők teszik azt a keletkező szervet, azt a haszontalan színfoltot, mely feleslegesnek, czéltalannak és meddőnek tűnik fel gyenge pillantásunk előtt. Minden magányosságra hajlandók vagyunk rásütni a különcszég bélyegét, — mint *Nietzsche* mondja: a zsengetet magának követeli az áldozat istene. így kerülnek szemünk elé új formájú nagy női életek, melyek sehogy sem tudnak elhelyezkedni, meghasonlásokban és eredmény nélkül morzsolódnak össze, hogy végül elporsványosodjanak vagy megtörjenek. Vajjon sikertelenségek egyben hiábalóságuk mellett tör-e lándzsát? Alig hihető. Azoknak pedig, kik a forradalmi szólamok vagy a kényelmes maradiság örállomásairól jósolgatják lehetetlennek az anyaság és az egyéniség nagyszerű békekötését, legyen szabad bölcs tanítómesterrünk, *Charles Darwin* szavait eszökbe juttatnunk: „a tudatlanság többször szokott valamit egész határozottsággal állítani, mint a tudomány, épen azok, a kik keveset tudnak, nem pedig a kik sokat tudnak, szoktak azok lenni, a kik egész határozottan állítják, hogy ezt vagy azt a problémát a tudomány sohasem fogja megfejteni.”

—i. L. L.

Idegesség és kultúra.

*Nervosität und Kultur. Von Dr. Willy Hellpach [Ernst Gystrow]
Verlag von Johannes Rade in Berlin.*

A természettudománynak és a szociológiának egyaránt fontos problémája: a fejlődés elmélete. Csodálatos, hogy az evolúció tudományos ellenségeinek nem ötlük szemébe az a rohamos átalakulás is, mely az utolsó száz esztendő alatt mindenütt és mindenben végbement körülöttünk. Felfedezések, találmányok voltak régebbi időkben is. De a technikai fejlődés tüneményeszerű világa csak most tárult fel az emberiség előtt. A földművelésbe is bevonult a gép munkája. Az iparban pedig valóságos forradalmat okozott. A gőz és villamosság ereje megsokszorozta és olcsóbbá tette a termelést. Hajók és vasutak hoztak közelebb egymáshoz távoli országokat, népeket. A távíró és telefon pedig megteremtette a czivilizált emberiség összekötő hálózatát.

Nagyszerű városok egész sorozata keletkezett a kapitalizmus uralomra jutásával.

De ennek a fejlődésnek meg vannak az árnyoldalai is. Baj, hogy az átalakulás túlságos gyorsasággal ment végbe. A technikai, gazdasági, politikai, társadalmi fejlődés életszokásainkban hirtelen gyökeres változást idézett elő. A benyomásoknak szokatlansága, gondolkodásunknak, eszmevilágunknak megváltoztatása, az akaratunkra, képzeletünkre, cselekvéseinkre ható motivációk hirtelen megsokasodása meg rázkódtatta idegrendszerünket. A modern kultúremlékek igen jelentékeny része neurasthenias. Az utolsó évtizedek fejlődésével együtt jár annak árnyéka: az idegesség.

Ezt az általánosan elterjedt betegséget vizsgálja a jelen könyv szerzője is, a ki különben a modern Németország legjelesebb pszichológusai közé tartozik. Dolgozataival sűrűn találkozhatunk a német folyóiratok hasábjain (különösen a „Socialistische Monatshefte” és a „Die Zeit” szemlékben), azok mindegyikét eredeti nézőpontok és a meggyőződés bátorsága jellemzik. Gystrow is a szocializmus legelőkelőbb gárdájához: az „intellectuel”-ékhez tartozik.

Az idegesség problémáját nem száraz orvosi szempontból, hanem a széles látókörű szociológus fegyverzetével akarja megközelíteni. Az érdekli őt, hogy függ össze az idegességgel a gazdasági fejlődés, a technika átalakulása, a termelés és fogyasztás módja, a munka és üdülés társadalmi berendezése? Mennyiben van kapcsolat a szerelem mai formája, a modern művészet irányzatai és az idegesség között? A vallási és erkölcsi felfogások miképpen hatnak a modern lelkiállapota és hogy viszonylik ez a neurastheniához? Hogy nőtt ki az idegesség a modern kultúra talajából? Így formulázhatók azok a kérdések, melyekre szerző részletes feleletet akar adni, a midőn könyvében az idegbetegségek sokféle társadalmi vonatkozásait, az idegesség szociológiáját vizsgálja.

Mindenekelőtt megállapítja, hogy a mai kultúremléket az ingerlékenység lelkiállapota jellemzi, a régebbi korok nyugalmas suggestibilitásával szemben. Ez az ingerlékenység ma is csak a felsőbb osztályok pszichikus állapota, mert a munkásosztály és a parasztság nem ideges. A gyári munkást nem tette idegessé a gépek zaklatolása, a marxista szociáldemokrácia program-idealizmusa és dogmatikus mozgalma pedig suggestív módon hat gondolkodására. Ellenben a gyárosok, a vállalkozók idegesek. Ennek oka az, hogy a szabad verseny uralmával magára hagyott vállalkozót a keresetvágy túlhajtott munkára ösztönzi, spekulációkba, gondokba, bizonytalanságba kergeti és óriási szubjektív felelősséget ruház reá.

A technikai fejlődéstől nem félti szerzőnk az emberiség idegrendszerét. Általános a meggyőződés, hogy ez a fejlődés idegrontó, ezzel szemben fejtegetései kapcsán azon eredményre jut, hogy a technikai fejlődésnek határozottan idegkímélő irányzata van. A köz-

egészségügyi viszonyok javulása, a világításnak, közlekedésnek célirányos, kényelmünket fokozó átalakítása, a lakóházak elkülönítése a gyártelepektől mind ennek jelei. Ezt a tételt túlzásnak tartjuk, különösen a mikor odáig megy a szerző, hogy a telefon használatát is idegkímélőnek mondja! A kisiparos munkája egészségtelenebb, idegölőbb volt szerinte a mai gyármunkásénál. A modern fejlődés épen a kedvezőtlen feltételeket szünteti meg, s ez akkor lesz mindenki előtt nyilvánvaló, ha a városberendezés modern elvei érvényesülni fognak. A közel jövő nagyvárosa nem lesz lármásabb és rikítóbb, mint a régebbi élénk kisvárosok voltak, sőt nyugodtabb lesz ezeknél.

A városok berendezését így gondolja: a régi, szűken épített városi központok ne tűnjenek el, hanem az üzleti élet székhelyeivé váljanak. Ennek az utczái csak kevés zajjal járó közlekedési eszközökre legyenek berendezve. A peripheriákon kezdődjenek a nagy, széles közlekedési utak terekkel váltakozva. Egy másik városrész foglalja magában a gyártelepeket, melyben épügy, mint az üzleti városrészben, ne legyenek lakóházak. A ki a nagyvárosok fejlődését figyelemmel kíséri, az nem lát ebben utópiát. Ne ijedjünk hát meg a technikai fejlődéstől, mert épen az szünteti meg a régi életmód kellemetlenségeit. Az ideg orvos legnagyobb segítsége ma — a mérnök.

A javak fogyasztásáról szólva kikel a fényűzés és divat idegromboló hatása ellen. A munka és pihenés ideje is igen helytelenül van beosztva a modern társadalomban. Téves az, hogy a szellemi munka után pihenés, ha testi munkát végzünk. A túleröltetett, fáradt idegzetű városi emberek esténként idegrontó coffein, nikotin és alkoholfogyasztással súlyosított orfeumi, színházi előadások élvezésével akarják kipihenni a nap fáradalmait. A nyaralás is, mely 11 hónapi munka után egy hónapra szorítkozik, a lehető legcélzatalanabb. Csak a szakadatlan váltakozás munka és pihenés között tartja fenn lelki egyensúlyunkat.

A vallási fejlődés vizsgálatánál megemlíti, hogy a mily mértékben függetleníti magát az emberi munka a természeti elemek hatásától, ugyanolyan mértékben csökken a vallásosság. Vagyis a kapitalizmus kora, melyben az ipari munka eddig legnagyobb fejlődését érte el, egyúttal a vallási közönyösség korává lett. Csak még a betegség az, a mi az egyszerűbb embereket vallásos áhítatra készíti. Ki gondol manapság cselekedeteinél a vallásra! Büntetőtörvénykönyv, közvélemény és saját ösztöne határozza meg a mai átlagember cselekedeteit. Épen abban, a mit nyárspolgári jargonban erkölcsnek neveznek — a nemi tisztességben — egészen a „világ véleménye” a döntő. A régi kézművesben meg volt még az érzék a hagyomány iránt, melylyel ragaszkodott az apák mesterségéhez és erkölcséhez. A modern ipari fejlődés mindezt elsöpörte. A műveltebb osztályok sem hisznek már a régi vallások tanaiban. Új vallás után áhítózunk. Hasztalan minden erőlködés, vége a régi istennek, a kinek emberi

tulajdonságokkal felruházva emberfölötti hatalommal kellett bírnia, hogy segíthessen és vigasztalhasson. A vallási fejlődésnek nagy fordulópontján állunk.

Egyelőre a művészet és esztétikai kultúra pótolja azt a kényelmetlen ürt, melyet a régi hit elhalása kedélyvilágunkban előidézett. A modern realiztikus irodalom és művészet azért talált annyi ellenségre, mert világnézetében következetes volt. Az égi istenséget elfelejtették az emberek, de továbbra is tisztelték a traditio és conventio kis istenségeit, melyek az u. n. erkölcsös cselekedeteket irányítják. Azért reszkettek az új művésztől és irodalomtól, mert széjjelzúzta azon tévhitet, hogy a szabad verseny társadalmával az emberi együttélés végső fejlődési fokát érte el, mely időtlen időig fenn fog állani; mert az a művészet — leghatalmasabban a „Germinal”-ban — rámutatott azokra a forrongó erőkre, melyek a nemrég megalakult társadalmi rendet aláássák. A költészet volt az első, mely a kapitalisztikus nemzedékek lelkiismeretét megbolygatta, mely a fennálló rend erkölcsi jogtalanságát kimutatta.

A nemi kérdésekkel is teljes nyíltsággal és bátorsággal néz szembe a szerző. Öröndetes, hogy a prűderia mindinkább szünőfélben van és ma már egész őszinteséggel tárgyalhatjuk e kérdéseket, melyekkel minden álszemérem nélkül foglalkozott 1902-ben a német „Frauentag” is, s ezzel mindenesetre helyesebb irányba terelte a nőkérdést, mintha az továbbra is csupán a jogi emancipáció kiterjesztésének terméketlen problémáját foglalná magában.

Az idegesség fellépésénél mindenki a szellemi túleröltetést hangsúlyozta. Ebből az ötletből eredt két nagy kísérlet a kimerült idegrendszer helyreállítására: a sport-propaganda és az iskola reformja. Az iskola reformjánál követelték a kevés gyakorlati haszonnal bíró humanisztikus tanulmányok helyett a matematikai-természettudományi tanítást, s a modern nyelvek oktatását. Sajnos, a gimnázium reformja félmunka volt. Kissé modern külsőt adtak neki, de a modern szellem még mindig száműzve van belőle. A fejlődést ma sem tanítják, ellenben változatlanul fennáll a dogmatikus vallásoktatás. A gimnáziumnak régi alakjában sok jó tulajdonsága volt. Ezeket a reform óta elvesztette, a nélkül, hogy új előnyökkel kárpótolna. Ha tényleg segítené a tanulót abban, hogy az életpályáján boldoguljon, akkor lehetne neki szerepet juttatni az idegesség elleni küzdelemben. De így nem használ semmit sem. A modern nyelvek grammatikájával kínozzák éveken át a tanulót, s bármely pinczér lefőzi őket, ha beszédre kerül a sor; az egész fizikát tanítják, s bármely szerelő jobban kiismeri magát a technikai haladás világmozgató kérdéseiben.

Egy haszna volt az iskola-reformnak: gyarapította a szabad időt és ezzel a sport ápolására adott alkalmat. A sport a legjobb, s talán az egyedüli eszköz arra, hogy fiatal emberek szellemi megerőtetés és a mindennapi gondok elkerülésével friss levegőn mozogjanak. De nem-

csak az ifjúságnak, hanem a felnőtteknek is az eddiginél sokkal nagyobb mértékben kellene az idegesség ellenszerét a sportban keresniök. Mert a sport sajátosága, hogy nemcsak a szellemi működés pihe-nésére és az egész szervezet erősbödésére ad alkalmat, hanem közvetlen ellenhatása van a pszihikum ingerlékenységével szemben. Míg a szellemi erőltetés álmatlanságot, izgatottságot idéz elő, a sport egészséges fáradtságot, mély álmat eredményez. Az érzékiség és alkoholizmus ellen is jó a sport. Miután ennél a pszihikum más irányban van lekötvé, érzéki fellobbanások nincsenek.

A tömegeknek azonban a sport mellett alapos művészeti és tudományos szórakoztatást kellene nyújtanunk. A kávéházi mulatóhelyek hangversenyeit a városokban szabad térzene pótolhatná. A hosszú téli estéket pedig a népnevelés ügyének szenteljük. Igen fontos, hogy a politikai élet élénksége fentartassék, különösen a községi ügyek volnának minél szélesebb körben megvitatandók. Az idegesség elleni küzdelemhez hozzátartozik a közegészségügy javítása is. Hogy az organizmus többi betegségei: a tuberkulózis, a nemi betegségek stb. elleni harcz az idegességre leghajlamosabb talajt pusztítja, az természetes.

Az idegesség csökkentéséhez azonban mind nagyobb mértékben járul hozzá a gazdasági fejlődés iránya is. A kilenczvenes évek óta gazdasági téren hatalmasan folyik a *szocializáció*. Kartellek, trustök, szindikátusok jönnek létre a tőke birtokosai között; munkásszervezetek, termelő és fogyasztó szövetkezetek keletkeznek a parasztság és a munkásosztály körében. Mindenütt egyesülés, szövetkezés, társulás. Ennek a szocializáció — folyamatnak lényege az, hogy *lemondunk a szabadságról — a biztonság, nyugalom és csekélyebb felelősség kedvéért*. Legnagyobb megkönnyebbülése pszihikailag a vállalkozó kapitalistának lesz, a kiből az idegesek legnagyobb része kikerül. A szocializáció eredménye, hogy elhatározásaiban, cselekvéseiben nincs magára hagyva. És ezzel az idegesség egyik főtényezője szűnik meg.

Ezen gazdasági folyamattal párhuzamosan halad előre azon törekvés, hogy egész környezetünket széppé, művészivé tegyük, a mai szétágazó művészi irányzatok terméketlensége helyébe itt is nagyobb rendezettséget teremtsünk. Ezt nevezi szerző az *architektonikus* szellem ébredésének. Fellép a műipar és dekoratív művészet. Plakát, könyvkötés, szőnyeg, bútor, függöny, lámpa, pohár mind művészi átalakulásban részesülnek, stílust nyernek. Olcsó színlelőadásokkal, a nagy költők tízfilléres kiadványaival nevelni művészetre a tömegeket — ostobaság. A műveltségre, olvasásra, kritikára való kedvbresztésnek lehetne ezt talán nevezni, de a művészethez nem hozzuk evvel közelebb az embereket, mert a költészetben a „művészt” megérteni nagyon kevés embernek adatott.

Szavakkal, fogalmakkal nem lehet a tömegekre hatni. De minden emberre egyforma érzéki alapon hat az architektonikus szépség. Az építőművészet remekeit megcsodáljuk, s nem tudunk tőlük megválni.

Ez a művészet lassan alakul ki a mindennapi élet szükségleteinek az útján, itt kevés tere van a mulékony szeszélynek, ideges hangulatoknak, szakadozottságnak, nyugtalanságnak és változékonyságnak. Ideges korunk jellemző vonásai távol állanak tőle. Az építőművészet az egység, állandóság, nyugalom és kényelem lelki vonásait mozdítja elő legerősebben. Ennek az ébredése is csökkenti tehát az idegességet. Az architektonikus szellem előrenyomulását napról-napra tapasztalhatjuk. Az irodalmi érdeklődés néhány év óta erősen megcsappant, a folyóiratok, szemlék nagyon hanyatlanak, holott a műipari tevékenység iránt mind szélesebb körben fokozódik az érdeklődés. Ez a szellem tehát lelki hatásaiban találkozik a szocializáció gazdasági folyamatával. Mindkettő a bizonytalanságot, a nyugtalanságot, az anarchikus szakadozottságot szünteti meg. Organizáció és stílus így a különböző tereken alajában véve ugyanazon elvet képviselik és egy szebb jövődó reményét nyújtják nekünk.

* * *

Ez volna Gystrow gondolatmenete. Nem minden tételét vagyunk hajlandók elfogadni. Hogy a technikai fejlődés idegkímélő hatással bírna, ezt határozottan tagadjuk. A gyakorlat bizonyítja, hogy a mai kulturemberek idegzetére épen ez a rohamos technikai átalakulás volt leginkább romboló hatással. Lehet, hogy ez a rombolás csak átmeneti; lehet, hogy testi, lelki és szellemi hygienia útján sikerül újra egészséges idegzetre szert tennünk s alkalmazkodni fog szervezetünk a modern technika átalakulásaihoz. De ma még ez az alkalmazkodás nem történt meg, ez csak a jövő zenéje.

Az iskola-reformnál sem tartjuk elegendőnek a középiskolai oktatás átalakítását. A bajt a gyökerénél kell megfogni. A nagyvárosi gyermeknevelés is oly helytelen irányban mozog, mintha egyenesen az idegességre való nevelés lenne.

A gyermekekben megölik az önállóságot, szervezetüket túlságos óvatossággal elgyengítik. Alig hogy saját anyanyelvüket tudják, idegen nyelvek tanításával gyötrik őket. Ellenben a gyermek nem képes megismerni a legközönségesebb növény- és állatfajokat. Már a gyermeknevelésnél annyira eltérnek a természetestől, az egyszerűtől, hogy ennek a későbbi korra is megmarad kártékony hatása.

Egyáltalán úgy tetszik nekünk, mintha Gystrow nem vette volna észre az idegességnek egyik főokát, azt, hogy a modern városi kultur-ember élete egészen eltért a természetestől, az egyszerűtől. A nagyvárosok mai túlszűfolt lakásai, fojtó légköre, a legtöbb betegségnek és így az idegességnek is kitűnő talajt nyújtanak. Ez ellen nem a nagyvárosok további szervezését lehet ajánlani, hanem ezen fejlődésnek ellenkező irányba terelését, *a nagyvárosok decentralisatióját*. Vigyük ki a nagyipart, a technikai, politikai, társadalmi, tudományos fejlődést az országnak ma még parlagon heverő vidékeire, s ekkor kettős munkát végeztünk: a kultúrát nélkülözö vidéket megtermékenyítettük,

s az ideges, a beteg nagyváros lakóit egészségesebbé, életerősebbé tettük. A Tolstojizmus elítélhető a modern kultúra érdekének szempontjából, de színigazság az a tétele, hogy a városi élet kinövésai, hazugságai, romlottsága és betegsége ellenében az egyszerűséget, a természeteset, az igazat kell megvalósítanunk az életünk berendezésében. És a Krapotkin ideális anarchizmusa mi más, mint fellobbanás a mai kapitalisztikus fejlődésnek nagyvárosokat alapító, a nagyipart cenzuralizáló egyoldalúsága ellen, mely a munkamegosztás túlzásával az emberből gépet csinált és a javak termelésének megsokszorozása közben megfélemedezett az emberi lélek legegységesebb követelményeiről. A ki az idegesség elleni harcot hirdeti, annak egyúttal hirdetnie kell a természethez való közeledésünk szükségét is.

Kétségtelen, hogy az architektonikus szellem is hozzá fog járulni az ideges benyomások rendezéséhez, bár ettől az orvosszertől jóval kevesebbet várunk, mint a szocializáció folyamatától, mely bizonyosan gyengíteni fogja az idegesség káros hatásait. De nagy tévedésben vannak azok, a kik a szocializmustól a mai kapitalisztikus társadalom összes bajainak s ezek között az idegességnek is egyszerre való teljes megszűnését remélik. Ez csak egész nemzedékek rendszeres munkája után fog beállani.

Nagy erőssége a jövődönék az alsóbb osztályoknak aczélos energiája és sértetlen idegzete. De siessünk megmenteni a nagyvárosok felsőbb tízezeinek enervált, túlfinomított idegrendszerét, mely világosan a pusztulás jeleit mutatja. Siessünk, nehogy késő legyen. Fontos kötelességünk mindazoknak, a kik aggódó gondossággal őrzik a modern kultúra kincsesbányáját, hogy együttes erővel harcoljanak minden oldalról az idegesség ellen.

A Gystrow friss, ötletes, bátor és minden ízében modern könyve bizonyára gyarapítani fogja a küzdők taborát.

Ld. G.

Szociális olajcsöppek. *

(Néhány reflexió.)

A maga dolgában senki se lehet bíró s így nem szándékom a „Huszadik Század” ez évi 7-ik számában megjelent kritikát a magam felfogása szerint kritika tárgyává tenni, annál kevésbbé, mert komolyan

* A bíráló úr távollétében nem volt módunkban e sorokat hozzájuttatni, hogy azokra esetleg válaszolhasson. Magunk részéről csak annyit kívánunk megjegyezni, hogy véleményünk szerint kritikuskunkat semmiféle személyi animozitás nem vezette, hanem — tekintettel a szociálpolitika terén nálunk még uralkodó szomorú fogalomzavarra és arra, hogy a napisajtó egy része a szóban forgó könyvet kissé túlhangosan ünnepelte, mint valami szociálpolitikai revelációt — szükségesnek találta rámutatni, hogy a kérdéses munka már azért sem lehet úttörő, mivel a szociálpolitika legégetőbb és legfontosabb kérdéseit nem is tárgyalja. Ez a szempont vezetett legalább minket, mikor a kritikának helyet adtunk, nem pedig holmi elméleti vesszőparipázás.

Rovatvezető.

tisztelem a bíráló szabadságát még akkor is, ha az — az én polgári felfogásom szerint — legnagyobb mértékben igazságtalan. De az is igaz, hogy saját intenczióit mindenki maga tudja legjobban interpretálni, s e szempontból nem hagyhatom szó nélkül p. úrnak „Szociális Napikérdések” című munkámról írt bírálóatának némely nagyon kirívó paszusát.

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a „szociálpolitikus” címért és jellegért nem folyamodtam sem a napisajtóhoz, sem a szociálpolitikát monopolizálni akaró szaksajtóhoz, sem senki máséhoz s így igazán nem fáj nekem, ha a bíráló úr ennek az elnevezésnek a jogosultságát tőlem egyszerűen megtagadja.

Kijelentem továbbá, hogy én nem a szociálpolitikáról és nem a szociológiáról akartam könyvet írni; én *kizárólag három napikérdéssel foglalkoztam* s így nem jogosult az a szemrehányás, hogy én a szociális kérdést *csak* „filantropikus kísérletekkel” vagy „jótekonysági sporttal” akarom megoldani. Annál kevésbé jogosult ez az állítás, mert könyvem túlnyomó részét a munkás szakszervezetek, munkáskamarák, munkástitkárságok, munkás tanácsok és általában a munkásérdek-képviselő és a munkások követeléseinek ismertetése foglalja el, a mit talán még exotikus kritikai szemmel se lehetne tisztán filantropiának, vagy „házipatika-szernek” nevezni.

Hogy azonban a filantropiának is meg van a munkáskérdésekben a maga jogosultsága s a munkásjóléti intézmények messzeható közgazdasági és társadalmi fontossággal bírnak, ezt csak azok nem ismerik el, a kik csupán a tudományos elméletek magas paripáját lovagolják s a gyakorlati élettel semmiféle nexussal nem bírnak.

Vége egyrészt ki akar a bíráló úr tanítani arról, hogy „a magyar ipar csak képzett, művelt munkásokkal boldogulhat” (a mely elvet én mellesleg legyen mondva 30 esztendő óta nemcsak hirdetek, tanítok, hanem annak megvalósításáért tényleg sikeresen dolgozom is), másrészt pedig, az iparegyesület hivatala élén elfoglalt állásomra czélozva, kategorice kijelenti, hogy „a vállalkozók érdekeinek védelme és munkásbarátság” inkompatibilis. Az előbbi állítással ez utóbbi ugyan már meg van czáfolva, de azért szükségesnek tartom, hogy az ilyen elvont és nevetésesen abszurd állítás ellen erélyesen tiltakozzam, mert milliók nemes példája szerint ennek éppen az ellenkezője igaz. Éppen mi, a kik az iparosok érdekeit is szolgáljuk, a kik a gyakorlati élet ütőerén tartjuk állandóan a kezünket, mi sokkal inkább vagyunk hivatva a munkásbarátságot hirdetni és érvényesíteni, mint bármely elméletnek az egyoldalú képviselője. *Ezt* a czélt akartam lekritizált munkámmal és abban propagált eszmékkel és konkrét javaslatokkal is szolgálni s bármennyire lekicsinyli a tisztelt bíráló úr a „polgári szociálpolitikát”, higgye meg, hogy legszentebb meggyőződésem szerint ennek (ha tudniillik azt az irányt és czélt, melyet én könyvemmel szolgálni akartam ilyen specziális elnevezéssel fixírozni szabad) sokkal nagyobb a hivatása és jelentősége, mint egyesek saját külön szabadalmazott elméleti szociálpolitikájának, mely szolgálatot tehet a tudománynak, de, a mai viszonyok között, minálunk távolról sem lehet olyan haszna, mint ama bizonyos lenézett „polgári” szociálpolitikának.

Budapest. 1903 július 12.

Gelléri Mór.

Rodin.

Von Rainer Maria Rilke. „Die Kunst.” Sammlung illustrierter Monographien, herausgegeben von Richard Muther, J. Bard, Berlin 1903.

Richard Muther, a kinek műtörténeti munkái a modern és antik művészet összes mezőit szegélyezik, újabban „Die Kunst” gyűjtőnév alatt művészeti monográfiákat ad ki, A kis szürke füzetek címlapjáról Leonardo de Vinci, Lucas Granach, Ed. Manet, Burne Jones, Klinger stb. neveit olvassuk, és e változatosságukban csaknem az egész szellemvilágot felölelő alakokat csupa avatott kéz, ítélő szem rajzolja meg, szeretettel, tudással és ízléssel. Maga Muther, Franz Servaes, Rudolf Klein, Meier-Graefe és másoknak tolla sikeresen férközött e nagy életek és nagy milieuk ragyogásához.

De van egy monográfia, melyet e gyűjteményből ki lehetne venni, és talán vissza sem kellene többé oda tenni. Ez a Rodin művészetéről szóló, melynek szerzője Rainer Maria Rilke.

Altalában majdnem minden biográfiában van valami kemény, mesterkéltné mozaikszerűség. A sok apró, egymásba illesztett kavicson meg se látszik, mely tenger mosta őket partra, mely hegy oldalából mállottak el és milyen elevenséggel ütődtek, milyen vonzóással simultak egymáshoz. Rendesen kerek, határolt képét kapjuk a nagyoknak és csaknem állandóan hiányzik intelligenciájuk, genialitásuk rajzából a távlat, a fény és árny küzdelme. Életük mintha epizódok láncolata volna, emberek és események véletlenül és idegenül fűződnek hozzá és ritkán érezzük a nagy erőforrást, melynek ágazásai hálójukba vonják egész környezetüket, ritkán világosodik meg előttünk a légkör, melybe köröskörül gyökeret ereszt a genius sugárzása. Ritka az avatott kéz, melynek varázspálcza akad kezébe, mely az adathalmaz kopár közeteit úgy tudja megérinteni, hogy éltető forrásra fakadjanak. Nem elég belemérülni a művész múltjába, van valami, a mi ezerszer kisiklik a legbuzgóbb kezek közül is és káprázattal csalja a leggyakorlottab szemet is. Ez a valami a művészlélek aranyfonala: az egyéniség. Ezért vár Goethe máig is és lábai alatt széjjel maliik az egész Goetheirodalom, ezért fog Shakespeare talán örökké várni, hogy pályafutásának tépett, elszórt foszlányait valaki egészszé teremtse.

Rilke szerencsés kézzel nyúlt Rodin példátlan, nagyszerű művészetéhez. A kiről már annyit írtak, a kit annyiszor bámultunk, az egyszerre színesebb, plasztikusabb lesz előttünk, mint valaha. Művészte, élete, egyénisége egybeolvad, összesimul és Rilke meglepően tiszta, átható stíljé úgy állítja elénk Rodin monumentumát, hogy az örökké elzárja a feledség útjait.

Egy szoborról így szól:

„... és házának halk szürkületében úgy élt ez a tiszta kő, mint valamely forrás, a melyben örökké egyazon mozgás van, egyazon emelkedése és visszahanyatlása egy bűvös erőnek.”

Egy másikról: Ezt az arcot nem érintette az élet, hanem át meg át hatotta, mintha egy kérlelhetetlen kéz belemártotta volna a végzetbe, miként valamely rohanó, maró víz örvényeibe.”

Jean Paul Laurens költő mellszobráról pedig, mely a Luxembourg-múzeumban van, azt mondja: „az ember nem szabadul az érzéstől, hogy maga a természet vette ki ezt a művet a szobrász kezéből, hogy tartsa mint egyik legkedvesebb tárgyát”. Ilyen finom kagylókban találja a gondolat és az érzés számtalan gyöngyét, a ki Rilke könyvét kezébe veszi. Megismeri belőle Rodint jobban, mintha

köteteket olvasna róla, szokásairól, szerelmeiről és hiúságairól. Megismeri a magányos embert, a ki körül ott feküsznek „a lét rendetlen kérdései”, megismeri ezt a művészetet, melynek temperamentumán keresztül nem a teremtés egy zugát, hanem az egész világot meg lehet látni. Ezt a művészetet, mely az állhatatos küzdelem jegyében áll, küzdelemből fakad, küzdelmet alkot, küzdelmet tanít. Elvezeti bámuló áhítatunkat Rodin művészetének minden phasisán keresztül, míg elérünk oda, hol elmondhatja róla: „So ist es einfach um ihn geworden”.

Senki ne sajnáljon egy félórát Rilke kis remekművétől. Nincs felesleges szava, de nem érezzük hiányát egynek is. Mintha valami hirtelen színültig megtölt egy arany serleget.

J. L.

Politikai anthropológia.

Az állam és társadalom biológiai alapjainak rendszeres tárgyalása régóta erősen érzett szükséglet azok előtt, a kik a természettudományi gondolkodás trainingjével látnak hozzá a társadalomtudományi kutatásokhoz. S ha e tekintetben eddigelé inkább csak ennek a szükségletnek nyomatékos hangsúlyozásával és a legjobb esetben is egyes biológico-politikai részlet-összefüggések nyomozásával kellett megelégednünk, ennek oka a feladat óriási nehézségeiben keresendő. Legújabban *Ludwig Wollmann* megkísérelte a rendszeres tárgyalást is. „*Politische Anthropologie. Eine Untersuchung über den Einfluss der Descendenztheorie auf die Lehre von der politischen Entwicklung der Völker*” czimen 326 lapra terjedő kötetben próbálkozik meg ezzel az igen komplikált feladattal. *Wollmann* iránya folyóiratából a *rolitisch-Anthropologische Revue*-ből ismeretes, a melynek immár második évfolyama kizárólag a fentebbi czélt szolgálja.

Fenntartjuk magunknak, hogy a könyvvel más alkalommal behatóan foglalkozunk; ezúttal csak annak reprodukálására szorítunk, a mit *Wollmann* maga mond a könyvről annak bevezetésében.

Jellemző a könyvre a bevezetésnek *Haeckel-től* vett mottója:

„A világtörténelem része a szerves fejlődéstörténetek.”

A bevezetés pedig a következőket mondja: „A leszármazás elméletének azt a befolyását megvizsgálni, a melyet a népek politikai fejlődésére és törvényhozására gyakorol, annyit tesz, mint természettudományi, azaz biológiai és anthropológiai ismeretek alapján politikai elméletet felépíteni; az embernek és életviszonyainak természettudományi kutatása ugyanis megismertet bennünket veleszületett, szerzett és örökölt tulajdonságaival, meg erőivel és azt bizonyítja, hogy azoknak fejlődéstörvényei alapjai mindazoknak a politikai intézményeknek, tevékenységeknek és felfogásoknak, a melyeket az emberi fajok a történelem folyamán létrehoztak.

Az emberfajok biológiai történelme az államok igazi és alapvető történelme. E helyett eddigelé a legnagyobb egyoldalúsággal csaknem kizárólag a politikai intézmények és eszmék fejlődését tették a történelmi kutatások tárgyává és e mellett teljesen megfeledkeztek magukról a reális emberekről, az élő fajokról, családokról és egyénekről, a politikai és eszmei történelem e szerves teremtőiről és hordozóiról.

Az összehasonlító jogtörténelem másfelől eredményesen látott hozzá, hogy a család, a rendek és az államformák természetes eredetét, valamint a magán- és közjogi viszonyokat a kultúra különböző fokain kikutassa. Ebből szükségképpen előáll az a tudományos pro-

bléma, hogy az államok harcziás és szellemi tevékenységét az azokat alkotó fajok fiziológiai sajátosságából és egyenlőtlenségéből magyarázzuk meg. *Az emberfajok pedig a változás és átöröklés, az alkalmazkodás és kiválasztás, a beltenyésztés és v egy ülés, a tökéletesbedés és az elfajulás ugyanazon biológiai természettörvényeinek vannak alávetve, mint az állat- és növényvilág minden más szervezete.* A szervekkel, ösztönökkel és tehetségekkel való fiziológiai felszerelés és progresszív vagy regresszív változásaik törvénye a fajok, családok és egyének politikai sorsa felett döntő mértékben uralkodik. Az antropológiai természetrajznak a politikai jogtörténelemmel való kapcsolata tehát ahhoz a tágkörű feladathoz vezet, hogy közelebbről meghatározzuk, mily módon nőttek ki a politikai jogintézmények és jogfelfogások a fajok biológiai folyamatából és mily módon mozdították elő vagy gátolták meg a nemzetek felvirágzását és elpusztulását.

A népek politikai történelmének egy ilyen értelemben természet-tudományi alapokra fektetett elmélete mindenekelőtt *fejlődéstani* kell, hogy legyen, vagyis az állami intézményeket első kezdetüktől történelmi különböződésekben kell a legfontosabb korszakokon keresztül követnie; továbbá *biológiai* kell, hogy legyen, vagyis meg kell magyaráznia az államok keletkezését mint organikus lényeknek és egymáshoz meg a külső természethez való viszonyuknak szociál-pszichikai élet-termékeit, és végül *anthropológiailag* a mennyiben kimutatja, hogy az ember általános természete és annak különös alakulása fajban és lánegszben mily módon és mily fokban uralkodik az államok történelmi fejlődése felett.

A vizsgálódás menetének tehát egyszerre két tudományos követelményt kell kielégítenie: egyfelől úgy a biológiai-anthropológiai, mint a történelmi-politikai tényeket kell előadnia és másfelől fel kell fednie a két adatsor belső okozati összefüggését a népek és államok általános és különös történelmében.”

S.

A nagyvárosok problémája.

A városi közületeknek a legújabb korban tapasztalt gyors növekedését, megduzzadását, számos falusi, mezőgazda-községnek ipari teleppé való átalakulását sokan örömmel, azzal a büszke önérzettel szemlélik, a mely Ível a hatalmas fejlődés látványa tölt el, de másokat ismét aggodalom fog el ezen jelenség láttára, mert azt tartják, hogy a nagyvárosok többet emésztenek föl, semmisítenek meg értékes emberanyagból, értékes emberi tulajdonságokból, gyökeres hagyományokból, mint a mennyi jót szülnék. A nagyvárosok iránt táplált ellenszenvnek napjainkban, különösen érzelmi és erkölcsi okokból, az irodalom nem egy kiválósága (Tolsztoj, Gorkij és több más modern Rousseau) adott kifejezést, de ellenszenvük közt van nem egy tudós, szociológus is.

Mindenesetre bármily érzelmi és erkölcsi előítéletnél hasznosabb e problémának, e jecezedési folyamatnak minden oldalról való tudományos megvilágítása.

Ezt a célú tűzte ki a drezdai *Gehe*-alapítvány intézősége. Drezdában ez idő szerint tanulságos speciális kiállítás mutatja be a 128 legjelentékenyebb német város fejlődéstörténetét és közgazdasági, kulturális és közigazgatási fejlődésüknek a jelenben elért fokát. Ebből az alkalomból a *Gehe*-alapítvány, a mely igen szép sikerrel terjeszti és népszerűsíti a szász fővárosban a nagyközönség közt az állam- és társadalomtudományokat, fölolvásai, könyvtára, kiadványai révén, a

múlt télen Németország legnevesebb tudósai által fölolvadás-sorozatot tartatott a nagyvárosról, s ezeket a fölolvadásokat most évkönyvei 9-ik köteteként kiadta: *Die Grossstadt, Vorträge und Aufsätze zur Städteaus Stellung* czímmel.*

A könyv tartalmából kiemelendők a következők: *Karl Bücher*, a lipcsei jeles szociológus „A nagyvárosok a múltban és jelenben” czimű értekezésével időben és térben vissza- és elvisz a történelem és etnográfia legeirejettebb, legtávolibb zugaiba. Historico-sociológiai áttekintésének kiinduló pontjai az egykori keleti despota-városok és egyenes leszármazottjaik, a belső afrikai ép oly gyorsan fölszökkenő, mint a mily gyorsan aláhanyatló törzsfőnöki városok. Büehernék ezután sikerül az egyes népek és korok különböző várostípusainak jellemző kidomborítása. *Friedrich Ratzel* (Lipce), szakmájához híven, „a nagyvárosok földrajzi fekvésével foglalkozik, s azokkal a földrajzi, topográfiai és geológiai föltételekkel, a melyek szükségesek voltak ahhoz, hogy egyszerű kis telepekből fejedelmi székhelyek, ipari és kereskedelmi központok fejlődhettek. *Georg von Mayr* államtitkár, a müncheni statisztikus, a „nagyvárosok lakosságáról” ír s persze statisztikai adatok halmazából rakja össze a német nagyvárosok lakosságának keresztmetszetét, származás, foglalkozás, kor, nem stb. tekintetében, miközben — bár sajnos, csak futólag — a még érdekesebb kriminál- és morálstatisztikát is érinti. *Heinrich Waentig* tanár (Münster) „A nagyvárosok közigazdasági jelentősége” czímen világos párhuzamot von amerikai és német nagyvárosok közt s bevezet a nagyvárosok méhébe; betekintést enged szervezetük termelő, forgalombahozó, fogyasztó mechanizmusába. Előttünk áll a község, mint közigazdasági tekintetben mind jelentősebbé váló test, bevételivel és nöttön-növő kiadásaival, hatalmas feladataival, a melyeket az emberek rohamosan fokozódó tömörülése hárít vállaira a közjólét, a közegészség, közbátorság, közerkölcsiség, közművelődés, közlekedés és szociálpolitika terén. Újra látjuk, hogy a városok nemcsak megnövekedtek, hanem feladataik is teljesen átalakultak, eltolódtak. Különösen vonzó hírneves munkatársunk: *Georg Simmel* (Berlin) tanulmánya („Die Grossstädte und das Geisterleben”), a mely a nagyvárosoknak lakosaira gyakorolt lélektani hatásait bonczolja éles szemmel. Rokon ezzel *Theodor Fetermann* (Drezda) értekezése „Die geistige Bedeutung der Grossstädte”. Fölfedi a nagyvárosokból, mint a tudományok, művészetek, irodalom, sajtó stb. más kultúrintézmények gyújtó-pontjaiból szerteáradó, mérhetetlen szellemi hatásokat. Végül *Dittrich Schäfer* heidelbergi történettudós a nagyvárosok katonai és politikai jelentőségével foglalkozik, nemcsak Németországra szorítkozva, hanem a külföldre is kiterjeszkedve s vizsgálódásaiban arra az eredményre jut, hogy a nagyvárosokat nem lehet a forradalmak természetes tüzhelyeinek, *par excellence* forradalmi gyújtópontoknak tekinteni, kivált mert hovatovább megdől az a felfogás, hogy a mezőgazda, a paraszt, elégedettebb, jámborabb, mint az iparos, munkásnépesség. Hogy a város mégis veszélyesebbnek tűnik fel e részt, mint a falu, az onnan van, hogy a városban nagyobb az alkalom nagy néptömegek szervezkedésére és összecsődülésére, de viszont e nagyobb veszélyt kiegyenlíti az, hogy a városi népesség fölvilágosodottabb, tanultabb s ennél fogva fegyelmesebb és higgadtabb is, nem lehet oly könnyen megtéveszteni, fellázítani, elvakítani képtelen, vérmes hazugságokkal, mint a parasztot.

* Dresden, 1903. Zahn und Jaensch. (283. o. Ára 4 M.)

A jelen gyűjtemény bő tanúságot nyújt mindazoknak, — kormány-férfiaknak, törvényhozóknak, közigazgatási szakembereknek és társadalomtudósoknak egyaránt — a kik a nagyvárosok, mint a modern társadalmi együttélés idegdúczaí iránt érdeklődnek. *W.*

Salzburgi egyetemi kurzusok.

Számos német egyetemi tanár szövetkezett oly célból, hogy Salzburgban tudományos szünidei kurzusokat rendezzenek. Elhatározásukban ezeket a kitűnő férfiakat nemcsak tudományos cél vezetete, hanem az a törekvés is, hogy az Ausztriában egyre jobban elharapódzó klerikális szellemű ál-tudomány közepette, a modern szabad gondolkodás eredményeit hirdessék a fiatalságnak.

A rendező-bizottságban nem kisebb nevekkal találkozunk, mint Jellinek, Lipps, Liszt, Menger, Mommsen, Ostwald, Sombart, Tönnies, Toldt, Ziegler stb.

Az idei kurzusok augusztus 31-én kezdődnek és szeptember hó 12-ig tartanak. Hallgató lehet minden egyetemi műveltségű ember. Egy-egy kurzus 5—10 órából áll. (Beiratkozási díj 1 korona. Emellett 3—6 órás kurzus 2 korona, 8—10 órás kurzus 4 korona.)

Alljon itt a kurzusok jegyzéke Talán egyik-másik olvasónk kedvet fog kapni a részvételre.

Breysig: Összehasonlító európai társadalomtörténet átnézetben.

Luschin: A jogalkotás menete Ausztriában.

Knapp: Az agrárreformok története, főleg Ausztriában.

Wretschko: A „Landeshoheit” fejlődése Ausztriában, I. Miksa haláláig.

Tönnies: A történelem társadalomfilozófiai felfogásairól.

Ziegler: Egyetemekről és egyetemi tanulmányról.

Eulenburg: Kereskedelmi politika, különös tekintettel a jelenlegi vitakérdésekre.

Meyer-Lübke: A germánság szerepe a román irodalom és nyelv kialakulásában.

Knapp: Az osztrák pénzürendszer és reformjának története.

Ostwald: Természetfilozófia.

Sombart: A gazdasági élet szelleméről.

Schipper: Régi angol humoristák.

Weber: A nagyipari fejlődés problémái.

Bővebb felvilágosításokat ad: „Verein für wissenschaftliche Ferialkurse”, Salzburg.